Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Magdalena Titlbachová

Posuny v pasivní nářeční slovní zásobě na Ostravsku

Shifts in the passive dialectal vocabulary in the Ostrava region

Praha 2024 Vedoucí práce: doc. Mgr. Jan Chromý, Ph.D.

Poděkování:

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu, doc. Mgr. Janu Chromému, Ph.D., za vstřícnost a rychlé řešení problémů, které během této práce vyvstaly. Dále bych chtěla poděkovat Ing. Lukáši Kubíkovi za jeho technickou pomoc a své rodině za podporu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 8. května 2024

Magdalena Titlbachová

Klíčová slova

nářečí, dialektologie, jazykový posun, slovní zásoba, Ostravsko

Key words

dialect, dialectology, language shift, vocabulary, Ostrava region

Abstrakt

Tato bakalářská práce zkoumá ústup nářečí ve třech venkovských obcích na Ostravsku (Krmelín, Nová Bělá, Stará Ves nad Ondřejnicí). S ohledem na regionální rozšíření daných jevů byl z Českého jazykového atlasu I a II vybrán vzorek substantivních lexikálních jednotek, které byly v dané oblasti zaznamenány. Tyto lexémy by neměly být identifikovatelné na základě znalosti jejich ekvivalentu ze spisovné či obecné češtiny. Z těchto dialektismů byl následně sestaven dotazník, který byl rozeslán kontrolní skupině sestávající zejména z respondentů z Čech v užším slova smyslu. Díky tomuto dotazníku byly vyřazeny dialektismy, jejichž význam dokázali respondenti z Čech odhadnout a zároveň jeho výsledky sloužily jako referenční body pro finální dotazník. Poté byl vytvořen upravený finální dotazník, který byl distribuován obyvatelům zkoumaných obcí. Vyplnilo jej celkem 51 respondentů, kteří byli rozděleni podle generačního dělení na 4 věkové skupiny. Po zpracování odpovědí bylo možné popsat výsledky, které potvrzují hypotézu, že znalost nářeční slovní zásoby (zaznamenané v ČJA) ubývá s nově nastupujícími generacemi. Nejvýraznější pokles znalosti je mezi generací Baby Boomers a Generací X, mezi Generacemi X a Y je pokles nevýrazný a mezi Generací Y a Z je pokles opět větší. Výzkum mimo jiné přinesl aktualizovaná data pro ČJA, protože 10 dialektismů se ukázalo jako pravděpodobně zcela či téměř vymizelých. Naopak 5 dialektismů (mimo dialektismy kontrolní) se prokázalo jako stále začleněných do aktivní slovní zásoby všech generací. Závěrem práce je potvrzení ústupu znalosti nářeční slovní zásoby na Ostravsku jakožto přirozeného trendu ve vývoji nářečí.

Abstract

This bachelor thesis examines the decline of dialects in three rural villages in the Ostrava region (Krmelín, Nová Bělá, Stará Ves nad Ondřejnicí). Taking into account the regional distribution of the words, a sample of substantive lexical units recorded in the area was selected from the Czech Language Atlas I and II. These lexemes should not be identifiable on the basis of knowledge of their equivalent in written or Common Czech. A questionnaire was then compiled from these dialectisms and sent to a control group consisting mainly of respondents from the Čechy region. Thanks to this questionnaire, dialectisms whose meaning could be estimated by the respondents from Čechy were eliminated and at the same time its results served as reference points for the final questionnaire. A modified final questionnaire was then created and distributed to the inhabitants of the surveyed villages. It was completed by a total of 51 respondents, who were divided into 4 age groups according to generational divisions. After processing the responses, it was possible to describe the results, which confirm the hypothesis that knowledge of dialect vocabulary (recorded in the Czech Language Atlas) decreases with the new generations. The decline in knowledge is most significant between Baby Boomers and Generation X, the decline between Generations X and Y is insignificant, and the decline between Generations Y and Z is again greater. Among other things, the research provided updated data for the Czech Language Atlas, as 10 dialectisms were found to be likely to have disappeared completely or almost completely. On the other hand, 5 dialectisms (excluding control dialectisms) proved to be still integrated into the active vocabulary of all generations. The paper concludes by confirming the decline of dialect vocabulary knowledge in Ostrava as a natural trend in dialect development.

Obsah

ÚVOD 8

1 NÁŘEČÍ 9

1.1 Problematika pojmu nářečí 9

1.2 Vývojová stadia nářečí 10

1.2.1 Utváření nářečí 11

1.2.2 Novodobé vyrovnávací procesy 12

1.3 Lašská nářečí 14

1.4 Dosavadní výzkum na podobné téma 15

2 ČESKÝ JAZYKOVÝ ATLAS 17

2.1 Výzkum nářečí pro Český jazykový atlas 17

2.2 Metodologie výběru lexikálních jednotek 19

3 METODOLOGIE 21

3.1 Seznam slov 21

3.2 Dotazníkové šetření 23

3.3 Zpracování výsledků dotazníkového šetření 24

4 VYHODNOCENÍ DAT 26

4.1 Kontrolní dotazník 26

4.2 Finální dotazník 28

4.3 Komentáře k jednotlivým dialektismům 31

4.4 Shrnutí 42

ZÁVĚR 44

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY 45

SEZNAM OBRÁZKŮ A GRAFŮ 46

SEZNAM ZKRATEK 47

Úvod

Jazyk se v čase neustále proměňuje a s ním i jeho nespisovná, nářeční složka. Ačkoliv se dialektologové snaží zachycovat a zaznamenávat nejstarší regionální výrazy, je patrné, že jejich znalost a aktivní používání se postupně vytrácí ve prospěch spisovné a obecné češtiny a nových slov, která už nemusí být nutně vázána na konkrétní region. Tento vývoj je zcela přirozený a nevyhnutelný vzhledem k dnešnímu setkávání lidí napříč regiony díky snadné dopravě, internetu a novým technologiím. V této práci se vychází právě z této hypotézy: nejmladší generace nezná tolik dialektismů (zaznamenaných v Českém jazykovém atlasu) jako generace nejstarší. Pro výzkum byl vzhledem k rozsahu práce a k autorovým rodinným vazbám vybrán malý region na Ostravsku zahrnující obce Krmelín, Nová Bělá a Stará Ves nad Ondřejnicí. Na základě ČJA I a II byl sestaven vzorek lexikálních jednotek, které se na daném území užívaly a jejichž význam není možné identifikovat porovnáním s obecnou či spisovnou češtinou (např. *šmigrust* a *hebama*). Vzorek byl sestavován s ohledem na regionální rozšíření daného jevu (výskyt maximálně ve 100 obcích). Na základě tohoto vzorku byl sestaven dotazník, jehož cílem bylo ověřovat znalost jednotlivých slov, respektive povědomí o nich (pasivní slovní zásoba). Tento dotazník byl distribuován 4 generačním skupinám – Baby Boomers (60 let a více), Generace X (45–59 let), Generace Y (30–44 let), Generace Z (do 29 let). Každou věkovou skupinu tvořilo 11–15 respondentů.

Hlavním cílem bylo zjistit trajektorii ústupu pasivní nářeční slovní zásoby. Vedlejším cílem práce byla aktualizace dat ze zmiňovaného regionu v Českém jazykovém atlasu. Práce byla rozčleněna na 4 kapitoly. První kapitola se zabývá nářečím obecně, problematikou pojmu *nářečí,* vývojovými stadii nářečí a také charakterizuje lašské nářečí, které je typické pro zkoumanou oblast. V její poslední podkapitole jsou uvedeny a porovnány dosavadní výzkumy na podobné téma. Druhá kapitola se věnuje Českému jazykovému atlasu jakožto stěžejnímu materiálu, od kterého se tento výzkum odvíjel. Metodologie pro výběr lexikálních jednotek do ČJA je zároveň z velké části metodologií pro výběr dialektismů do této práce. O tvorbě a distribuci dotazníků a způsobu vyhodnocení dat pojednává kapitola třetí. Čtvrtá kapitola prezentuje výsledky výzkumu.

Pro citování byla zvolena norma APA s referencemi v textu ve formátu (Autor, rok).

1 Nářečí

1.1 Problematika pojmu nářečí

Pojem *nářečí* neboli *dialekt* má v česky mluvícím prostředí podle NESČ několik významů:

1. Strukturní jazyková varieta ve vztahu k varietě jiné (Chloupek, 1971).
2. Územně vymezený útvar národního jazyka, který je určen vztahem k jiným geografickým útvarům a k jazyku národnímu. Ve vztahu ke spisovnému jazyku je dialekt útvar se svébytnou strukturou a jednolitou tuhou normou omezený na mluvenou soukromou spontánní komunikaci.
3. Historicko-genealogické označení pro jednotlivé jazykové rodiny odštěpující se ze společného základu, např. dialekty germánské.
4. Nespisovná nebo hovorová vrstva speciálních pojmenování užívaná mezi příslušníky stejné sociální skupiny – sociolekt.

Podle přístupu TGG, který ale nebyl na česká nářečí doposud uplatněn, se pojem *dialekt* chápe jako jazyková varieta vzniklá parametrizací univerzálních jazykových principů a neovlivněná působením společenských institucí či kontaktem s jiným jazykovým okolím.

V anglofonním prostředí je pojem *dialekt* pojímán ještě jinak. Chambers a Trudgill (1998) uvádí, že *dialekt* je chápán nejčastěji jako neprestižní, nízká forma jazyka spojována zejména se skupinami s nízkým sociálním statusem (pracující třída, zemědělci, …), dále jako forma jazyka v izolovaných částech světa nemající psanou formu nebo jako forma jazyka obsahující (mylné) odchylky od standardní formy jazyka. Sami ve své knize zaujímají hledisko, ve kterém ke každé formě jazyka přistupují jako k dialektu a stírají tak hluboce zakořeněný předpoklad, že některé formy jazyka jsou prestižnější než jiné.

Ani jedna ze všech výše uvedených definic nevymezuje nářečí jako mluvu nějaké konkrétní doby, dialekt je vázán pouze na region či na nějakou sociální skupinu. I přes to se mezi českými jazykovými odborníky nářečí nejčastěji označuje jako *tradiční teritoriální dialekt*, a kromě významu z druhé uvedené definice se jím míní nejstarší zjistitelný stav nářeční mluvy čili takový typ mluvy, která na daném území kdysi existovala a nyní ustupuje nebo již zanikla. Podle Krčmové (1988) tato tradiční nářečí vykrystalizovala na našem území v období feudální rozdrobenosti (11.–14. st.). Z toho vyplývá poněkud kontroverzní tvrzení, (které je ve shodě s Chloupkovo (1971) definicí, že dialekt je „relativně stabilizovaná struktura bez vnitřní variability“), že dnešní nářeční mluva mladé generace nemůže být za

nářečí považována, pokud se v nějakém aspektu od původního, stovky let starého dialektu liší. Zjednodušeně lze tedy říci, že podle těchto přístupů pojem *nářečí* znamená to, jak se kdysi mluvívalo. Zůstává tedy otázkou, jak vnímat vývojové fáze dialektu. Jestli nářečí považovat za ustálenou jazykovou strukturu (z konkrétního období) a jeho změny, (které jsou nevyhnutelné, protože se jedná o varietu jazyka – dynamické, neustále se vyvíjející struktury), popisovat jako *mizející nářečí*, nebo jestli na nářečí nahlížet synchronně, vnímat ho jako aktuální stav mluvy daného regionu a z hlediska vývoje ho popisovat jako *proměňující a vyvíjející se nářečí*. Spisovný jazyk a nářečí na sebe navzájem působí, a ačkoliv je aktuální tendence ve prospěch spisovného jazyka (tzv. nivelizace nářečí), neznamená to, že se nevytváří nářeční struktury nové, stále naplňující kritéria definice *nářečí*.

Další problém byl shledán v tom, že někdy se pojmy *nářečí* a *tradiční nářečí* užívají zaměnitelně a někdy v jiném významu. Pokud jde o užití odlišné, potom se *nářečím* většinou míní stav současný a *tradičním nářečím* stav nejstarší (může se shodovat i se stavem současným). Například kolektiv autorů ČJA používá oba pojmy pro popis nejstaršího stavu nářeční mluvy nejstarší generace venkovského obyvatelstva. To vyplynulo z kontextu a ze zaměření výzkumu. V této BP se pracuje s termínem *nářečí* podle druhé definice z NESČ, ale záměrně se vyhýbá užívání výrazu *tradiční* kvůli jeho nepřesnému vymezení. Autor zastává názor, že dialekt není vázán jen na doby minulé a je jím možné označit i současnou regionální mluvu, která je v kontrastu se spisovnou češtinou. Pro popis nářečí z určitého období jsou zde proto užívána opisná vyjádření na způsob této formulace: nářeční mluva charakteristická pro generaci xy.

1.2 Vývojová stadia nářečí

Jak již bylo zmíněno výše, jazyk se neustále vyvíjí a proměňuje. Podle Běliče (1972) žádný dílčí útvar národního jazyka neexistuje a nikdy neexistoval zcela izolovaně od jiných. Obzvlášť v současné době, kdy jsou díky internetu a médiím v kontaktu lidé ze všech částí České republiky. Vzájemné působení různých nářečí a styk se spisovnou češtinou (nivelizační tendence) má za následek vytváření nadnářečních územních celků (interdialektů) a tzv. vyrovnávání nářečí. Interdialekty ve svém vývoji směřují k relativně jednotné celonárodní nespisovné mluvě, která je ve velké míře podobná hovorové češtině spisovné a do značné míry se s ní překrývá (Bělič, 1972). V rovině lexikální provází tento proces urychlený ústup příznakových nářečních výrazů ve prospěch výrazů interdialektických a spisovných. Tyto změny se projevují rozkolísaností v pojmenování a

četnými dubletami nejen v přechodových územích, ale mnohdy i v samém jejich jádru. Z map ČJA je zřejmé, že tento nivelizovaný stav je mnohem patrnější v Čechách než na Moravě a ve Slezsku (Balhar et al., 1992).

1.2.1 Utváření nářečí

Nářeční rozdíly a jejich dobu vzniku lze určit se starých písemných památek, ve kterých se dané jevy vyskytují. Podle Krčmové (1988) nářečí vykrystalizovala v době feudální rozdrobenosti. Bělič (1972) však uvádí, že některé prvky lze sledovat až do doby předhistorické a je možné je vztahovat do souvislosti s mluvou tehdejších kmenů (např. výslovnost *u* za bývalé obouretné *ŭ* na konci slabik v severních Čechách, mající teritoriálně blízké paralely v lužické srbštině, se vyskytuje zhruba na území někdejšího českého kmene Charvátů). Pozdější výzkumy se však přiklání k tomu, že dnešní nářeční hranice s oblastmi starých kmenů nesouvisí. Postupně totiž docházelo k vyrovnávání hranic nářečních rozdílů předhistorických s pozdějšími hranicemi politickými a jinými.

Stará kmenová nářečí, pokud existovala, byla tedy patrně rozrušena velkými přesuny obyvatelstva při vytváření raně feudálního státu v první polovině 12. století, což lze doložit například svazkem izoglos, které ohraničují dnešní slezská nářečí od nářečí polštiny, křižují území kmene Holasiců a odpovídají hranicím českého přemyslovského státu. Některé další jevy mají patrně vztah k bývalé zemské hranici, např. mezi Čechami a Moravou nebo mezi Moravou a Uhrami.

Dalším vývojovým stupněm nářečí na česky hovořícím území bylo vytváření rozdílů mezi jádrem a periferiemi dané nářeční oblasti. Změny z hlavního jednotícího centra se nemusely dostat až na okraj, kde byl díky tomu zachován starší stav. Dále také vznikaly nové jevy lokální mimo oblast centra. Plná diferenciace mikrodialektů – jednotlivých drobných nářečí – se vyvinula na venkově, neboť je spojena s omezenými komunikačními možnostmi a potřebami lidí v dané oblasti. Vzájemné vazby jednotlivých příslušníků obce, i když se mohli sociálně různit, sjednocovaly jejich komunikační příležitosti, vymezovaly vztah mezi mluvčími při rozhovorech a ohraničovaly tematiku rozmluv (Krčmová, 1988).

Uvedeným způsobem vykrystalizovaly i jednotlivé nářeční skupiny, jak jsou popisovány dnes (viz kap. 2.3). Jejich základní diferenční znaky se dovršovaly v delším procesu hlavně až koncem 14. st. V první etapě se vytvořila větší nářeční skupina česko-středomoravská a menší skupina východomoravsko-slezská, zachovávající původní stav. V etapě druhé (1. pol. 16. st. – 17. st.) se obě skupiny diferencovaly do dnešních 4 základních skupin (česká, středomoravská, východomoravská, slezská).

Další vliv na vývoj nářečí měly i sousední jazyky (slovenština, polština, němčina), od nichž zejména východomoravská a slezská nářečí vlivem kolonizace, hojného pohybu obyvatelstva či vzniku nových hranic, přejímala jejich jazykové rysy, ale zároveň tyto jazyky ovlivňovala.

Ačkoliv se vysvětlení vzniku nářečních skupin podle bývalých politických celků nabízí, existují izoglosy, které dodnes nebyly objasněny a vypovídají o mimojazykových historických vlivech. Např. izoglosy svědčící o nestejném průběhu depalatalizace bývalých měkkých souhlásek jdou napříč celým územím od severozápadu k jihovýchodu a člení nářeční skupiny téměř v pravém úhlu k hranicím těchto skupin.

Situace ve vyrovnávání nářečí je značně jiná mezi Čechami a Moravou. Je možné, že toto rozrůznění má kořeny velmi staré a již za dob husitské revoluce v 15. st. se vlivem velkého pohybu obyvatelstva zastřely nářeční hranice dané feudálním rozdělením, a to do takové míry, že ani pozdější obnovení feudalismu nedokázalo původní nářeční celky restituovat.

1.2.2 Novodobé vyrovnávací procesy

Proces změn dialektu platí obecně pro všechny dialekty na česky hovořícím území, stav vývoje je však různý. Jak již bylo řečeno, oblast Čech je dnes ve velmi pokročilé fázi tohoto vývoje, zatímco na Moravě lze pozorovat samotný proces změn, protože je zachován jak výchozí stav nářečí, tak jeho proměny v závislosti na osobnosti mluvčího, teritoriu a situaci promluvy u lidí mladších (Krčmová, 1988).

Příčiny vyrovnávacích procesů jsou obecně pohyb obyvatelstva, rozvinutá dopravní síť, vysoká gramotnost a s ní související styk se spisovnou češtinou prostřednictvím médií, státních institucí či literatury a jazyková komunikace na dálku prostřednictvím internetu. Takto postupně dochází k ústupu starého nářečí, které se v dobách před rozpadem feudálního řádu přenášelo na nové generace prakticky neměnně.

Sociální aspekt hraje ve vyrovnávacích procesech také důležitou roli. Z hlediska věku přichází mladší lidé více do styku s příslušníky jiných nářečí než lidé starší. Proto i jejich mluva bývá od starších místních nářečních znaků oproštěnější. Z hlediska vzdělání jsou lidé se vzděláním vyšším vytaveni více vlivu spisovné češtiny a na jejich mluvě to lze pozorovat. Podle Běliče (1972) hraje roli v zachovalosti starého nářečí i pohlaví. Kvůli dřívějšímu postavení žen ve společnosti byly ženy často odkázány jenom na domácnost a na okruh své obce a neměly tolik možností přijít do styku s vnějším světem. Proto jsou dodnes pokládány za mluvčí s nejzachovalejší archaickou podobou místního nářečí právě staré ženy.

Z hlediska povolání mají vyrovnávací tendenci zaměstnání, která s sebou nesou hojnější pohyb (např. dělníci) nebo komunikaci s lidmi z různých částí Republiky (např. obchodní zástupci).

Při komunikaci lidí z různých nářečních systémů dochází k fenoménu, že jednotliví mluvčí upouštějí od nápadných znaků svého nářečí a přizpůsobují se mluvě většiny. Méně nápadné znaky ovšem často zachovávají, jejich odlišnost si ani nemusí uvědomovat. Znaky společné větším oblastem mají tendenci se zachovávat, zatímco znaky charakteristické pro menší regiony nejsou tolik odolné a podléhají ústupu. To je mj. i základní princip utváření nadnářečních celků – interdialektů.

I v rámci interdialektů existují dílčí krajové rozdíly, takže lze popisovat jejich hierarchické vrstvy. Nejrozšířenějším interdialektem je obecná čeština vzniklá nivelizací českých nářečí na středočeském základě. Nese hlavní hláskové a tvaroslovné znaky středočeské nářeční skupiny. Pro svou relativní stabilitu a patrně i blízkost spisovné češtině je obecná čeština odolnější než jiné interdialekty vůči vyrovnávacím procesům. V Čechách se jí také užívá ve funkci hovorové spisovné češtiny, se kterou do značné míry splývá. Důvodem jejího převládání a upevnění je bezesporu fakt, že je to mluva hlavního města, které je přirozeným kulturním, politickým a hospodářským centrem státu, dále také skutečnost, že počet mluvčích z oblasti českých nářečí výrazně převyšuje mluvčí ze zbylých nářečních regionů.

Nivelizace nářeční i nadnářeční běžné mluvy neprobíhá na všech jazykových rovinách stejně intenzivně. Nejrychleji se šíří jednotící prvky v rovině lexikální. Vedle slovní zásoby čistě nářeční, nespisovné, existuje vrstva hovorových výrazů skutečně obecných z celonárodního hlediska, která se stále zesiluje (Bělič, 1964).

K interferenci různých nářečí dochází nejčastěji ve velkých městech s prudkým přílivem obyvatelstva z různých nářečních oblastí. Mluva obyvatel měst obsahuje proto mnoho rozkolísaností a v důsledku vyrovnávacích tendencí se může lišit i významně od mluvy okolních venkovských obcí, které jsou uzavřenější. Vzájemné působení obecné a spisovné češtiny má za následek také překrývání různorodých jazykových jevů i u jedné osoby v projevech stejného zaměření. Podle Kovalčíkova (1979) výzkumu olomoucké městské mluvy je největším činitelem vývojového procesu spisovný jazyk, regionální nářeční základ je na druhém místě a obecná čeština má jen zanedbatelný vliv. K obecnějším zákonitostem patří také zjištění, že vliv spisovného jazyka na ústup starých nářečních norem je mocnější u hláskových jevů v základu slova než ve flexivních koncovkách.

Vyrovnávací procesy probíhají ve větší nebo menší míře po celém jazykovém území. Jejich intenzita bude pravděpodobně vzrůstat, přičemž se patrně budou zesilovat sjednocující tendence celonárodního charakteru. To ovšem neznamená, že stará nářečí brzy zaniknou, jak predikovali na počátku padesátých let nejen laici, ale i odborníci (Kellner, 1954). Dialekt vznikl a funguje jako nástroj běžné denní komunikace mezi blízkými lidmi. V této funkci se ani dnes neuplatňuje jazyk spisovný, který je jinak běžný ve veřejných promluvách a písemných sděleních. Dialekt se mění a vyvíjí a nejedná se tedy o útvar mrtvý, který by měl v blízké budoucnosti zcela zaniknout. Proces změn jednotlivých nářečních prvků je třeba vnímat jako posun v nářeční mluvě, a ne jako deterministický ústup a zánik nářečí pod vlivem prvků prestižních. Aktivní znalost spisovného jazyka je vlivem školní výuky, médií i literatury mnohonásobně vyšší něž před sto lety, ale soukromou komunikační sféru stále plně nezasahuje. Ta je založena na mluvních kontaktech několika generací a svůj vklad do ní přinášejí i generace nejstarší, které tak přirozeně předávají nářeční mluvu generaci nejmladší. Zejména ustálená pojmenování, úsloví a rčení jsou neměnně spjatá s nářeční mluvou, protože jsou součástí rodinné komunikační normy (Krčmová, 1988).

1.3 Lašská nářečí

Obce zkoumané v této práci spadají do oblasti lašských nářečí východního (ostravského) typu. Pojem *lašská nářečí* je podle Běliče (1972) méně vhodný než synonymní pojem *česká nářečí slezská*, neboť samotní obyvatelé daného regionu tento pojem neužívají a označení *lach* dokonce zčásti považují za hanlivé. V Balharově (2017) dělení z NESČ se přidává k *lašským nářečím* ještě jeden synonymní výraz – *nářečí slezskomoravská.*

Lašská nářečí se některými archaismy shodují s východomoravskými nářečími (např. zachovává se fonologické rozlišení mezi *i* a *y* (był × bił)) a náleží tak k celku českého národního jazyka, jinými archaismy se z něj však vydělují (např. zachovaná měkkost v slabikách *de*, *te*, *ne* (něbudětě)). S ostatními slezskými dialekty se shodují zejména v některých inovacích, jako je například krácení dlouhých samohlásek nebo stejné sklonění u adjektivních a rodových zájmen (temu dobremu). Některé inovace jsou výhradní pro tato nářečí (viz dále). Podle Balhara (2017) se slezská nářečí dělí na nářečí českého (slezskomoravská / lašská) a polského typu (slezskopolská / západotěšínská / přechodová česko-polská). Lašská nářečí dále dělí na 3 podskupiny: západní (opavskou), východní (ostravskou) a jižní (frenštátskou).

Zkoumané obce se nacházejí jižně od Ostravy a východně od řeky Odry, která tvoří hranici mezi východním a západním Lašskem, geograficky tedy spadají do východní

skupiny (viz obr. 1). Pro východní podskupinu jsou typické zejména následující rysy: změna *é* v *i* po původních měkkých souhláskách (mliko, obili); průvodní vokál u slabikotvorného *r* (kyrk/kryk); výskyt palatalizovaných s', z', c', dz' (nebudz'ec'e); na části území změna *á* na *o* (mokro trova); třetí pád reflexivního zájmena je *se* (vem se to).

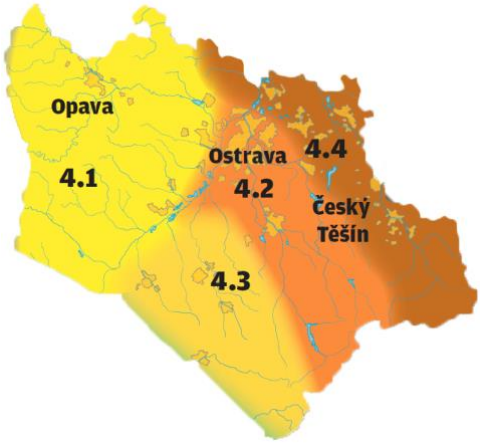

Obrázek 1 Mapa slezské nářeční skupiny (4): západní podskupina (4.1), východní podskupina (4.2), jižní podskupina (4.3), přechodová nářečí česko-polská (4.4)

1.4 Dosavadní výzkum na podobné téma

Výzkumů zabývajících se popisem současného stavu nářečí v různých regionech České republiky proběhlo v posledních letech několik. Obecně se dají rozdělit podle povahy zkoumané oblasti (město vs. vesnice, jedna obec vs. více obcí) a podle zkoumané věkové skupiny (jedna generace, obvykle nejstarší či nejmladší vs. více generací). Většina výzkumů nářečí vychází z části nebo zcela z ČJA a probíhá metodou dotazníkového šetření.

Nejpodobnější tomuto výzkumu je pravděpodobně bakalářská práce Tadeáše Krcha z roku 2018, která zkoumá současný nářeční stav nejmladší generace v Ostravě. Podobnost je zejména v blízkosti zkoumaného regionu, a tudíž v průniku několika zkoumaných lexikálních jednotek. Díky tomu je možné do jisté míry porovnat výsledky.

Metodologicky má Krchova práce výhodu v tom, že brala v potaz i původ rodičů dotazovaných. Ačkoliv se u této práce předpokládá, že původ respondentů i jejich rodičů je ze stejné oblasti, metodologicky to ošetřené není. Na rozdíl od této práce využívá Krch data i ze třetího a pátého dílu ČJA, jeho dotazník tak zahrnuje více slovních druhů než jen substantiva.

Krch svůj dotazník rozdělil na dvě části, část A zabývající se aktivní slovní zásobou a část B zabývající se pasivní slovní zásobou. Protože v části A postupuje onomaziologicky

a dává respondentům na výběr z několika tvarů slova, nedají se jeho výsledky s výsledky této práce porovnávat. V části B už ovšem postupuje sémaziologicky, což je postup i v této práci, a je tedy možné výsledky u stejných lexikálních jednotek porovnat.

Pro zajímavost jsou uvedeny některé příklady shodných lexikálních jednotek a porovnány jejich výsledky (vlevo procentuální podíl správných odpovědí respondentů Krchova dotazníku, vpravo tohoto dotazníku):

pečky 0,73 % vs. 18 %,

řeziny 5,84 % vs. 36 %,

rovňák 1,46 % vs. 9 %,

čapět 76,6 % vs. 100 %,

hebama 0 % vs. 0 %.

Z tohoto srovnání vyplývá, že respondenti nejmladší generace v tomto výzkumu znali obecně více dialektismů než respondenti v Krchově výzkumu. To může ukazovat rozdíl mezi městem a vesnicemi, přičemž ve městech bývá trend ústupu nářečí výraznější. Věkově byli respondenti v Krchově výzkumu staří 17–19 let, zatímco v tomto výzkumu 18–28 let, protože je ale mezi sběrem dat rozdíl 6 let, mělo by se jednat zhruba o vrstevníky. Dále jeho výsledky potvrzují i výsledky tohoto dotazníku, co se týče pravděpodobně vymizelých dialektismů, jako je např. *hebama.* Více podrobností k výsledkům je v kapitole 4.

Další prací na podobné téma je bakalářská práce Agaty Hauerové z roku 2012. Ta se zabývá aktivní slovní zásobou nejmladší generace v Českém Těšíně. To je oblast specifická svou dvojjazyčností. Metodologický postup je však jiný (např. respondenti neměli uvádět nářeční ekvivalent, ale výraz, který používají při běžné mluvě doma), a proto jsou výsledky této a její práce neporovnatelné.

2 Český jazykový atlas

ČJA byl zvolen jako výchozí zdroj zkoumaných lexikálních jednotek. Přestože pro výběr konečných 47 slov byla použita vlastní kritéria sloužící novému účelu, právě použití pouze jednoho zdroje zaručuje, že vybraná slova prošla již předvýběrem kolektivu autorů ČJA na základě podmínek jiných. Tato kapitola stručně pojedná o tom, jak probíhal výzkum pro ČJA (se zaměřením na lexikální část) a na základě jakých podmínek byly vybírány lexikální jednotky pro zařazení do ČJA.

2.1 Výzkum nářečí pro Český jazykový atlas

Následující informace jsou čerpány z úvodní části ČJA, zejména z kapitoly *Výzkum nářečí pro jazykový atlas* (Balhar et al., 1992).

Cílem autorů ČJA bylo podat synchronní obraz o jazykovém rozrůznění na česky mluvícím území, který se zakládá na zjištění nejstaršího stavu nářeční mluvy nejstarší generace venkovského obyvatelstva. Autoři vybírali pro svůj výzkum takové lexémy, které by mohly na území českého jazyka velmi pravděpodobně vysoce variovat s ohledem na zeměpisné rozložení. Dalším důležitým kritériem při výběru konkrétních položek byla reprezentativnost vybraných hesel také z hlediska jazykového systému.

Výzkum pro venkovskou síť probíhal v letech 1964 až 1972 pomocí korespondenční ankety s názvem *Dotazník pro výzkum českých nářečí*. Metoda pevných dotazníkových hesel se ještě kombinovala s podpůrnou metodou, kterou byl sběr materiálu získaného excerpcí ze spontánního mluveného projevu. Tento druhý způsob terénní práce byl důležitý zejména v oblastech, kde se sledované jevy překrývaly nebo odeznívaly, aby se přesně vymezila jejich lokalita.

K ověřování a hodnocení výběru položek do dotazníku přispěly i porady členů pražského a brněnského dialektologického pracoviště. Autoři se snažili, aby byla anketa co nejrozsáhlejší. Původní dotazník tedy obsahoval 4000 položek, ale zejména pro časovou náročnost výzkumu byl zhruba o třetinu zkrácen. Vybrané položky byly ještě konfrontovány s hesly z Atlasu slovenského jazyka a korespondující výrazy byly rozhojněny, aby na sebe atlasy navazovaly.

Lexikální jednotky, ze kterých byl proveden výběr i pro tento výzkum, byly seskupeny do tematických okruhů podle věcné souvislosti. Těmito okruhy byly: místní a domácí prostředí, hospodářství, zemědělská práce, příroda, člověk, život člověka a společenský život. Hlavní podíl slovní zásoby byl vzhledem k zaměření výzkumu na

nejstarší vrstvu venkovských nářečí z oblasti domácího venkovského prostředí s důrazem na dřívější způsob života, tradice a zemědělské práce. Vedlejší podíl tvořila slova běžné mluvy.

Díky věcnému kontextu vázanému na starý způsob života se podařilo při metodě řízené konverzace u dotazovaných mluvčích přirozeně navodit po formální stránce archaičnost jejich nářeční mluvy. V důsledku nivelizace totiž nářečí nejstarší generace ustupovalo spíše do rodinné sféry a vybavovalo se dotazovaným zejména při vzpomínkách na mládí, práci a dřívější způsob života. Věcný postup dotazníku napomáhal také při přirozeném provazování jednotlivých témat hovoru, přispěl k oživení a zintenzivnění zájmu informátorů a také k aktivizaci jejich nářečního povědomí.

Jak již bylo řečeno, výzkum se zaměřoval na nejstarší zjistitelný stav venkovské nářeční mluvy na česky mluvícím území. Proto se jako zkoumaní mluvčí volili lidé z nejstarší generace, kteří zachovávali stav nářečí ze svého mládí. Zachycovaly se i archaismy a relikty, které v době výzkumu už nebyly aktivně užívány a byly příznačné jenom pro nejstarší zjistitelný stav daného nářečí. Pokud byly v aktivním obecnějším užívání i dubletní formy z interdialektů či spisovného jazyka, vzhledem k nivelizaci nářečí se k nim přihlíželo.

Výzkum se zaměřil zejména na běžný neutrální projev denního styku produkovaný starousedlíky zemědělské vrstvy ve věkovém průměru 65 až 75 let a výše. Jednalo se tedy o generaci narozenou na konci 19. století a vyrůstající před první světovou válkou. V každém bodě sítě se pracovalo s 3 až 5 informátory základními a dalšími informátory doplňkovými. Výzkumný kolektiv se tak snažil zamezit nedostatečné reprezentativnosti, kterou by mohl mít jen jeden zvolený zástupce vzhledem k nerovnoměrnému ústupu a nivelizaci nářečí. Tento postup měl také výhodu při ověřování rozkolísaných jevů. Zkoumáni byli pouze místní rodáci, kteří žili v dané obci celý život bez přerušení a jejichž oba rodiče pocházeli z dané obce nebo z nejbližšího okolí (do 5 km). Upřednostňovali se informátoři aktivní a přirozeně inteligentní, kteří měli o spolupráci zájem. S informátory se pracovalo v jejich domácím, rodinném prostředí, aby byl jejich projev co nejpřirozenější.

K získaní odpovědí se využívalo různých typů otázek, které byly obměňovány podle povahy požadované položky a podle konkrétní situace. U lexikálních položek se tak užívalo například ukazování na dostupné předměty, předkládání obrázků, doplnění řady pojmenování při výčtu či obměňování definic zaměřených popisně nebo funkčně. Takto nabyté poznatky se konfrontovaly s odpověďmi z dotazníku, protože zejména v oblastech s méně zachovaným stavem starého nářečí se ve spontánním, uvolněném rozhovoru mohly projevit starší ústupové dublety, které už se nemusely zaznamenat při dotazovací metodě. Naopak v oblastech se zachovalejším nářečím se v mluveném projevu mohly projevit i

nivelizační prvky oproti dotazníkové metodě, při které se informátor soustředil více na starý dialekt.

2.2 Metodologie výběru lexikálních jednotek

Jednotlivá lexikální hesla prošla několikastupňovým výběrem. Finální verze korespondenční lexikální ankety obsahovala celkem 1250 položek. Tento výběr se opíral o výsledky předběžného orientačního kartografování a zaměřil se převážně na případy, ve kterých ekvivalenty lexémů variovaly na celém jazykovém území. Vynechána tedy byla například taková hesla, jejichž nářeční varianta byla zaznamenána pouze v jedné okrajové oblasti. Dále se dbalo na to, aby ani po věcné stránce nebyly předměty a činnosti, jejichž nářeční názvy se zkoumaly, charakteristické pouze pro některé dílčí oblasti. Proto se do výzkumu nedostala například terminologie speciálních řemesel, terminologie chmelařská, vinařská, názvy krajových jídel apod. Naopak se sledovala terminologie spojující celou zkoumanou oblast, což byla terminologie zemědělská vztahující se ke starým způsobům zemědělské činnosti nebo například názvy částí venkovského domu. Kromě substantiv, která převažovala, a na které se zaměřuje i tato práce, sledoval výzkum lexikálních jednotek i další slovní druhy, zejména slovesa.

Protože výzkum sledoval nejstarší dochované nářečí, vyskytují se v atlase i lexikální hesla historická, užívaná aktivně na počátku 20. století, popisující již zaniklé zemědělské nástroje, činnosti či jevy společenského života. V rámci vybraných položek jsou tedy kromě dialektismů lexikálních, majících svůj ekvivalent ve spisovné češtině, také dialektismy specifické, které ekvivalentní spisovný protějšek nemají. Taková hesla ale právě pro jejich historickou povahu do tohoto výzkumu zařazena nebyla. Řada slov má naopak živé pokračování v dnešní běžné slovní zásobě, a to jak ve vrstvě nářeční, tak interdialektické. Srovnávání těchto vrstev umožňuje sledovat pohyb v nářeční slovní zásobě, čehož využívá i tato práce.

Pro výzkum lexikálních položek byl použit postup onomaziologický, tzn. že se k vybraným slovům s pojmovými významy zjišťovaly odpovídající nářeční ekvivalenty. Při tomto postupu velmi záleželo na tom, aby se přesně vymezil sledovaný význam a aby zjištěné výrazy danému významu plně odpovídaly. Ačkoliv se význam slov při úpravách zpřesňoval a zužoval, bylo třeba při zpracovávání výsledků respektovat skutečnost, že nářeční mluvčí nerozlišují vždy jednotlivé významové kategorie a podkategorie zcela jasně. Například se jeden název používal pro více významových podskupin nebo naopak pojem konkrétnější označoval slovo nadřazené. To může být způsobeno i tím, že na rozdíl od

spisovných termínů s celonárodním dosahem, pro které je charakteristická přesnost, jednoznačnost a ustálenost (Filipec, 1985), jsou slova z lidové terminologie laická (Utěšený, 1978), vychází z praktického významu a odráží se v nich znalosti, hodnocení a přístup prostého jazykového uživatele.

Výzkum se zaměřil na neutrální stylovou rovinu jazyka, zejména protože výrazy expresivní mají vysokou variabilitu a je komplikované postihnout míru jejich expresivity. Za rovnocenné ekvivalenty se považují i slova přejatá. Zejména jde o výrazy německé, v případě zde zkoumaného Ostravska také o výrazy polské a slovenské (ty ale do tohoto výzkumu právě pro jejich odvoditelnost z cizích jazyků zahrnuté nebyly). Zařazena byla ovšem jen taková slova, která mají charakter ustálených, neutrálních a neexpresivních pojmenování.

3 Metodologie

Zkoumaná slova byla vybírána z Českého jazykového atlasu I a II, jejichž lexikální části obsahují položky seřazené do tematických okruhů podle věcné souvislosti (I – místní a domácí prostředí, člověk; II – zahrada a sad, živočišstvo, les a rostlinstvo, krajina, čas a počasí, vesnice dříve a nyní, zábavy a zvyky). Třetí díl nebyl pro výběr použit, protože jeho lexikální část obsahuje tematický okruh týkající se polní zemědělské práce, hospodářské usedlosti, zemědělského nářadí a nástrojů, dobytku a drůbeže. Tato témata jsou vzhledem k trendu urbanizace a technickému pokroku neaktuální a lexikum obsahuje zejména historismy. Samotná slova v ČJA již prošla výběrem na základě autory stanovených kritérií (viz kapitola 3.2). Pro tento výzkum bylo vybráno 47 slov, která splňují navíc následující kritéria:

1) jejich význam nelze určit na základě znalosti jejich spisovného ekvivalentu,
2) jsou v ČJA zaznamenána v oblasti 3 zkoumaných obcí (Nová Bělá, Stará Ves nad Ondřejnicí, Krmelín),
3) jsou v ČJA zaznamenána v oblasti menší než 100 vesnických obcí celkem,
4) nejsou historismy,
5) neliší se pouze hláskovou změnou od slov z velkého sousedního regionu,
6) jsou v jednoznačně vymezené oblasti, a ne na hranici dvou regionů s odlišnými výrazy,
7) nejsou odvoditelná z pasivní znalosti cizích jazyků (polština, slovenština, němčina),
8) nejsou homonymní s jinými slovy ze spisovné češtiny.

3.1 Seznam slov

Následuje seznam použitých dialektismů s jejich spisovnými ekvivalenty.

Dialektismus	**Spisovný ekvivalent**
bělka	houska
blošťka	štěnice
bočit se	mračit se
bolko	míč
břem	modřín
búk	ovád
bulat	kácet
četyna	spadané suché jehličí

čundrovat (se)	klouzat se
dřík	pohodný
duča	tůň
gvelb	obchod
hebama	porodní bába
hlaváč	pulec
chebz	šeřík
jiskerka	sedmikráska
kopidol	hrobník
kože	slupka
krkoška	suk
kříb	keř
kudláč	angrešt
lištva	věšák
májíček	pampeliška
paček	kornout
pečky	křížaly
petruška	petržel
piznout se	uhodit se
plucar	dýně
poutec	pěšinka (ve vlasech)
psárka	nejedlá, jedovatá houba
rovňák	vrstevník
rušat	kynout
ryčla	stolička
slub	svatební obřad
střempel	rampouch
šmigrust	pomlázka (zvyk)
štipka	škvor
šťur	potkan
šumná	hezká
šupka	skořápka
švidratý	šilhavý
tumlovat se	pospíchat

vaštrok	necky
volí oko	blatouch
závitka	svobodná matka
zeliny	léčivé byliny
zhlavek	polštář

Následující slova nesplňují některé z výše uvedených kritérií, ale v dotazníku byla ponechána zejména pro porovnání s kontrolní skupinou. Ve finálních výsledcích zahrnuta nejsou.

Dialektismus	**Spisovný ekvivalent**	**Důvod vyřazení z finálních výsledků**
bocán	čáp	podobnost se slovenštinou
bravské	vepřové	podobnost se slovenštinou
cigánit	lhát	výskyt ve více než 100 obcích
čapět	sedět na bobku	výskyt ve více než 100 obcích
galaty	kalhoty	lze odhadnout
haluz	větev	výskyt ve více než 100 obcích
hlísta	žížala	výskyt ve více než 100 obcích
kret	krtek	podobnost s polštinou
kuzňa	kovárna	podobnost s polštinou
nerky	ledviny	podobnost s polštinou
peň	pařez	podobnost s polštinou
řeziny	piliny	lze odhadnout
sosna	borovice	podobnost s polštinou
struk	lusk	podobnost se slovenštinou

3.2 Dotazníkové šetření

Pro ověření bodu č. 1 z výše zmíněných kritérií byl vytvořen kontrolní dotazník pro skupinu sestávající z respondentů pocházejících z celé ČR kromě zkoumaného regionu. Tento dotazník byl rozdělen na úvod a dvě části. V úvodu dotazovaní vyplnili základní informace o sobě (věk, pohlaví, mateřský jazyk a z jakého regionu pochází). V první části bylo úkolem respondentů odhadnout, zda uvedená slova v češtině (spisovné či nespisovné) existují. Potom se jim postupně zobrazilo 115 slov, z čehož 20 bylo existujících

spisovných, 20 vymyšlených a 75 moravských dialektismů (zahrnujících i zkoumaná slova). Zahrnutím „normálních“ a vymyšlených slov tato část zároveň testovala, jestli se respondenti na dotazník plně soustředí. Ve druhé části se jim postupně zobrazovala už pouze reálná nářeční slova a jejich úkolem bylo odhadnout a napsat, co znamenají. Tento dotazník byl distribuován online přes experimenty LABELS.

Stejný dotazník s upraveným úvodem (místo regionu dotazovaní volili konkrétní vesnici) byl potom rozeslán i do zkoumaných obcí. Distribuce probíhala od listopadu 2023 do února 2024 přes platformu Facebook, sdílením mezi známé či rozesíláním do škol a veřejných organizací. Nejstarší respondenti byli dotazováni osobně s přímým zaznamenáváním do online dotazníku sběratelkou.

3.3 Zpracování výsledků dotazníkového šetření

Výsledný dataset z kontrolního dotazníku byl rozdělen podle dotazníkových částí na část „Existence“ a „Význam“. V části „Existence“ už nebylo třeba nic doplňovat, výsledky byly rozepsány do 4 sloupců, které označovaly dialektismus, počet odpovědí „ano“, celkový počet respondentů a procentuální podíl odpovědí „ano“. Získaný dataset z části „Význam“ obsahoval 8 sloupců – účastníky s jejich číslem, věk respondentů, region původu respondentů, pohlaví respondentů, identifikační číslo stimulu (dialektismu), pořadí stimulu v dotazníku, dialektismus a odpověď respondentů (odhadnutý význam). Tento datatset bylo třeba doplnit ještě o devátý sloupec s kódem „yes / no“ podle toho, zda respondent odhadl význam dialektismu správně. Výsledky kontrolního dotazníku pak bylo možné vyčíst z vytvořených grafů či za pomoci funkce filtru.

Poté byla zpracována data z druhého, finálního dotazníku. Ze získaného datasetu byly odstraněny řádky s „kontrolními slovy“. Tento dataset obsahoval 11 sloupců. První sloupec označoval účastníky a jejich identifikační číslo, druhý označoval identifikační číslo nářečního slova, třetí pořadí otázky, čtvrtý věk respondenta, pátý pohlaví respondenta, šestý mateřský jazyk respondenta, sedmý obec původu respondenta, osmý specifikaci původu respondenta, pokud byl z jiné obce, než bylo na výběr, devátý sloupec označoval poruchu čtení respondenta, desátý dialektismus a jedenáctý odpověď respondenta.

Výsledný dataset byl doplněn o kódy „yes / no“, podle shody odhadu významu nářečních slov s jejich skutečným významem. Tyto kódy vytvořily dvanáctý sloupec. Po doplnění tohoto sloupce byla vytvořena souhrnná tabulka se třemi sloupci, kde první sloupec tvořil identifikátor respondenta, druhý sloupec zařazoval respondenta do jedné ze

čtyř věkových skupin a třetí sloupec obsahoval počet správných odpovědí daného respondenta. Klasifikace respondentů do věkových skupin probíhala podle generačního rozdělení na Baby Boomers, Generace X, Y a Z od Marca McCrindla (2014).

Souhrnná tabulka byla následně použita pro vytvoření kontingenční tabulky, jež pro každou věkovou skupinu zobrazovala průměrný počet slov, který respondenti v této skupině znali. Po zanesení těchto dat do grafu (x = věková skupina, y = průměrný počet správně odhadnutých slov) vznikla křivka naznačující trend vývoje ve znalosti nářeční slovní zásoby na Ostravsku.

4 Vyhodnocení dat

4.1 Kontrolní dotazník

Kontrolní dotazník vyplnilo celkem 187 respondentů, přičemž 172 bylo z Čech (tj. kraj Středočeský, Jihočeský, Plzeňský, Karlovarský, Ústecký, Liberecký, Královéhradecký, Pardubický a kraj Vysočina), 10 z Moravy (tj. kraj Jihomoravský, Zlínský a Olomoucký) a 5 přímo z Moravskoslezského kraje. Protože zkoumaná slova se dle ČJA ne vždy objevovala pouze v Lašském regionu, ale i v jiných částech Moravy, za směrodatné byly považovány pouze odpovědi respondentů z Čech.

V první části dotazníku („Existence“) respondenti určovali, zda uvedená slova v češtině vůbec existují, a ve druhé části („Význam“) odhadovali jejich význam. Výsledky jsou v obou částech poměrně různorodé, viz Obrázek 2.

V části „Existence“ se množství respondentů, kteří se domnívají o existenci různých nářečních slov, pohybuje v rozmezí 6 až 91 %. Zatímco o slově *závitka* se 91,3 % Čechů domnívá, že existuje, o slově *hebama* si to myslí pouze 5,8 %. Slova jako *májíček, krkoška, poutec* nebo *rovňák* jsou odhadována jako existující zhruba polovinou dotazovaných.

V části „Význam“ je 5 nejvíce správně odhadnutých slov *galaty* (44,2 %)*, čapět* (43 %)*, haluz* (32,6 %)*, bravské* (30,8 %) a *řeziny* (23,8 %). Mezi 20 a 15 % jsou dále slova *sosna, kret, švidratý, bocán* a *cigánit.* Pokud odfiltrujeme „kontrolní slova“, která ve finálních výsledcích nejsou zahrnuta pro podobnost s jinými jazyky nebo pro jejich rozšíření ve více než 100 obcích (viz kapitola 4.1), nejvíce odhadnutelnými slovy jsou *galaty* (44,2 %) a *řeziny* (23,8 %). Tato dvě slova tedy byla díky kontrolnímu dotazníku odstraněna z finálního seznamu slov. Jak je vidět, všechna ostatní „dobře odhadnutelná slova“, jsou slova „kontrolní“, z čehož vyplývá, že kritéria pro výběr byla dobře zvolena a že podobnost s jinými jazyky či rozšíření slov ve více obcích hraje v jejich odhadnutelnosti významu roli.

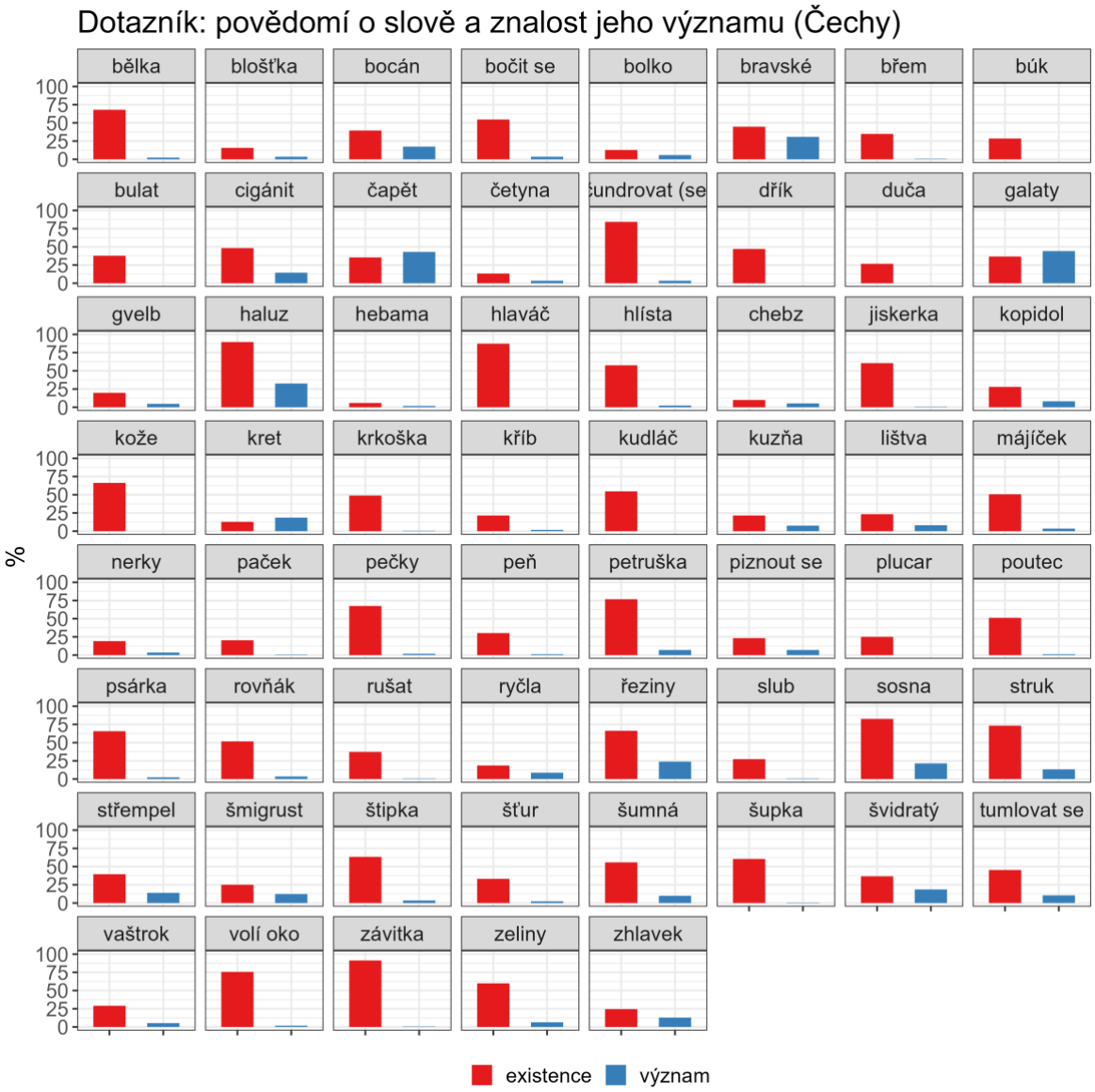

Obrázek 2 Výsledky kontrolního dotazníku

Dále je zajímavé se podívat na poměr mezi odhadnutím existence a odhadnutím významu, protože tyto dvě hodnoty spolu nekorelují. Největší nepoměr je u slov *hlaváč, čundrovat se* a *závitka*, kde význam nevěděl téměř nikdo (0–3,5 %), ale v jejich existenci většina respondentů věřila (84,3–91,3 %). Zajímavý jev potom nastal u slov *čapět* a *galaty*, kde více lidí odhadlo jejich význam než jejich existenci. To je dáno pravděpodobně tím, že otázky na význam měly svou zvláštní část a nezávisely na odpovědích o existenci z předchozí části a že respondenti byli vyzváni, aby vždy nějaký význam odhadli.

Na následujícím grafu lze vidět porovnání odhadu významu a existence mezi třemi skupinami respondentů kontrolního dotazníku na základě jejich původu. Ačkoliv byl v počtu respondentů nepoměr (172 z Čech, „západ“, 10 z Moravy, „východ“ a 5

z Moravskoslezského kraje), i tak lze pozorovat ubývající znalost významu dialektismů směrem na západ. Opět je zde vidět nepoměr mezi odhadem existence a významu, zejména v moravské „východní“ skupině, která vůči moravskoslezské skupině více věřila v existenci zkoumaných dialektismů, ale méně znala jejich význam. Zajímavé je, že v odhadování významu není mezi jednotlivými skupinami výrazný rozdíl (MS 14,4 %, východ 8,5 %, západ 7,6 %), mezi východem a západem je téměř zanedbatelný. Největší, ale přesto poměrně malá znalost v MS kraji potvrzuje skutečnost, že jednotlivé dialektismy byly vybírány s ohledem na jejich rozšíření (maximálně do 100 obcí).

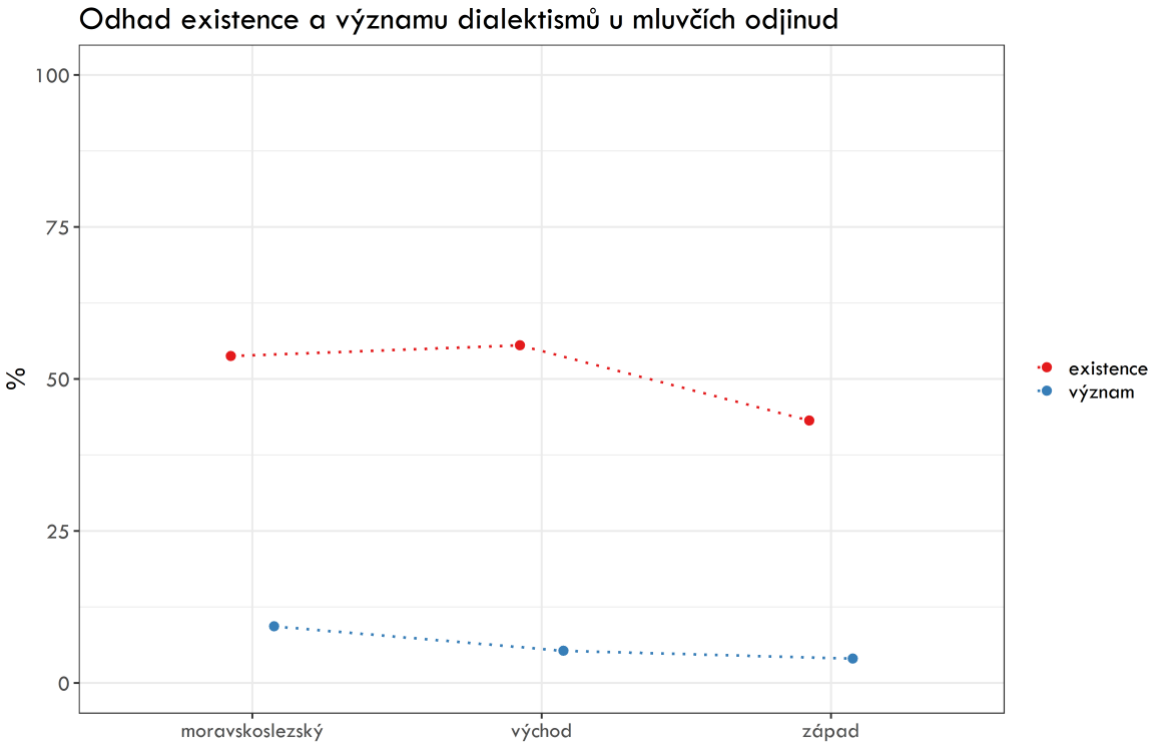

Graf 1 Meziregionální porovnání výsledků kontrolního dotazníku

4.2 Finální dotazník

Finální dotazník bez kontrolních slov obsahoval celkem 47 dialektismů a vyplnilo jej 51 respondentů. Ti byli rozděleni podle věku na 4 generační skupiny: Baby Boomers (60 let a více, 15 respondentů), Generace X (45–59 let, 13 respondentů), Generace Y (30–44 let, 12 respondentů), Generace Z (do 29 let, 11 respondentů). Jeden respondent byl vyřazen, protože v testovací části označil 6 běžných spisovných slov za neexistující. Téměř všichni respondenti pocházeli ze zkoumaných obcí (Krmelín, Nová Bělá, Stará Ves nad Ondřejnicí), jeden respondent byl z Brušperku, jeden z Proskovic a čtyři ze Staré Bělé, což jsou vesnice

v těsné blízkosti zkoumaných obcí, takže by to na výsledky nemělo mít vliv. Jeden respondent byl z Ostravy.

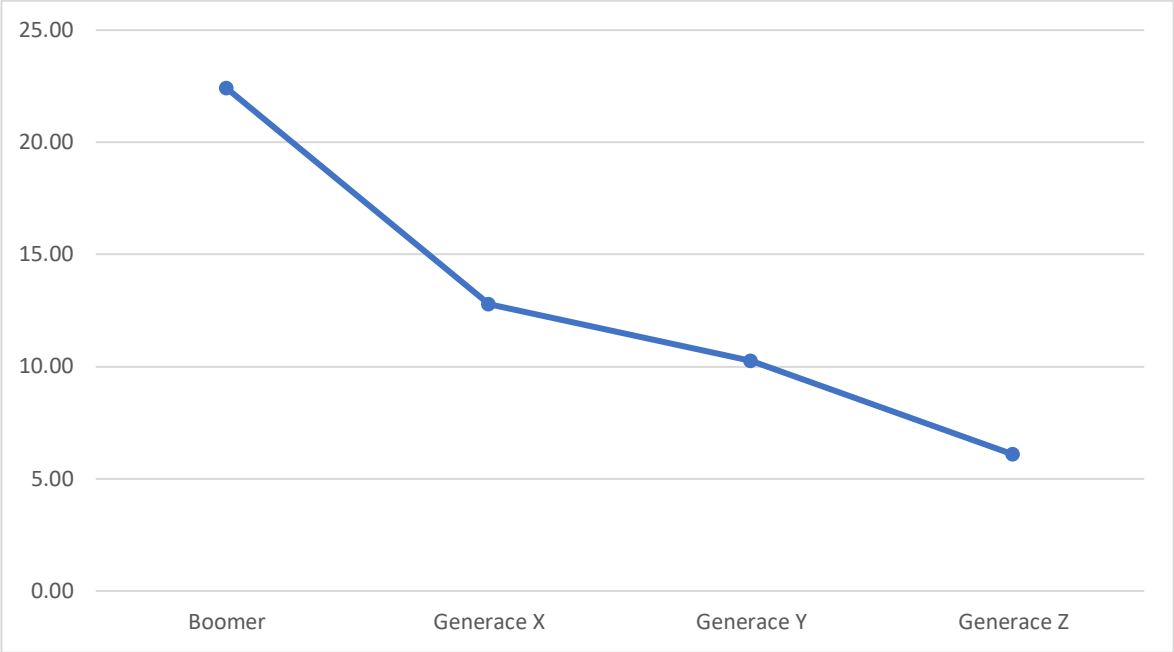

Graf 2 Vývoj znalosti nářeční slovní zásoby na Ostravsku

Výše zobrazený graf ilustruje klesající trend znalosti nářeční slovní zásoby na Ostravsku u nových generací. Na ose x jsou zobrazeny 4 věkové skupiny, na ose y průměrný počet správně odhadnutých slov. Nejstarší generace znala průměrně 22,4 slov (47,7 %), Generace X 12,8 slov (27,2 %), Generace Y 10,3 slov (21,9 %) a nejmladší generace znala průměrně pouze 5,7 slov (12,1 %). Zatímco mezi sousedními Generacemi X a Y není velmi výrazný rozdíl, mezi Baby Boomers a Generací X je pokles znalosti téměř poloviční. Tyto výsledky naznačují správnost hypotézy, že znalost pasivní nářeční slovní zásoby na Ostravsku je na ústupu.

Na následujícím obrázku je opět analogicky k Obrázku 2 vidět poměr mezi odhadnutím existence a významu dialektismů ve zkoumaných obcí (včetně kontrolních slov pro referenci). Je možné pozorovat, že mezi odhadem existence a znalostí významu jsou mnohem menší rozdíly než u respondentů z kontrolní skupiny. Až na slova jako například *volí oko, čundrovat se, kože* a *šupka,* kde většina respondentů určovala sice shodný, ale jiný než hledaný výraz. Z tohoto přehledu lze také snadno vyčíst, jaké dialektismy už nejsou v povědomí respondentů, (a mohou tedy být pravděpodobně považovány za vymizelé), např. *hlaváč, dřík, poutec, lištva* a *plucar,* a naopak jaké jsou stále v jejich aktivní slovní zásobě, např. *šmigrust, švidratý, zhlavek, šťur, petruška.* U

kontrolních slov se předpokládalo, že jejich znalost bude vysoká, což se ve většině případů i potvrdilo (např. *cigánit, čapět, bravské, galaty, haluz, řeziny*). Konkrétně tato slova mají největší procento znalosti významu i v dotazníku kontrolním. Z kontrolních slov, které výrazně neznala skupina ani kontrolní ani zkoumaná, jsou to *nerky* a *kuzňa.*

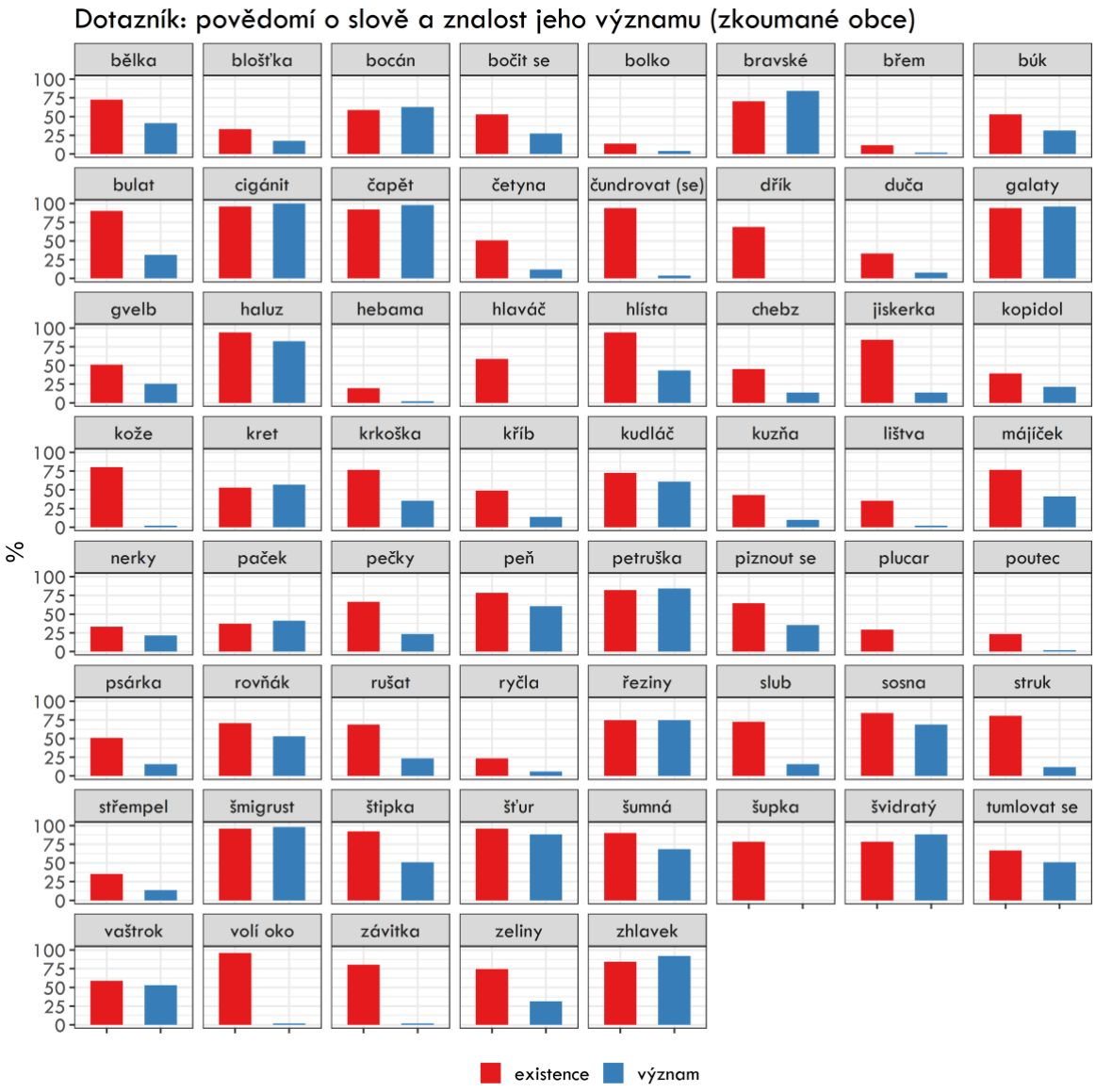

Obrázek 3 Výsledky finálního dotazníku včetně slov kontrolních

Na následujícím grafu lze vidět analogicky ke Grafu 1 porovnání odhadu existence s odhadem významu mezi generacemi ze zkoumaných obcí. Ačkoliv obě spojnice nemají stejný tvar, přesto je u obou patrný pokles směrem k nejmladší generaci.

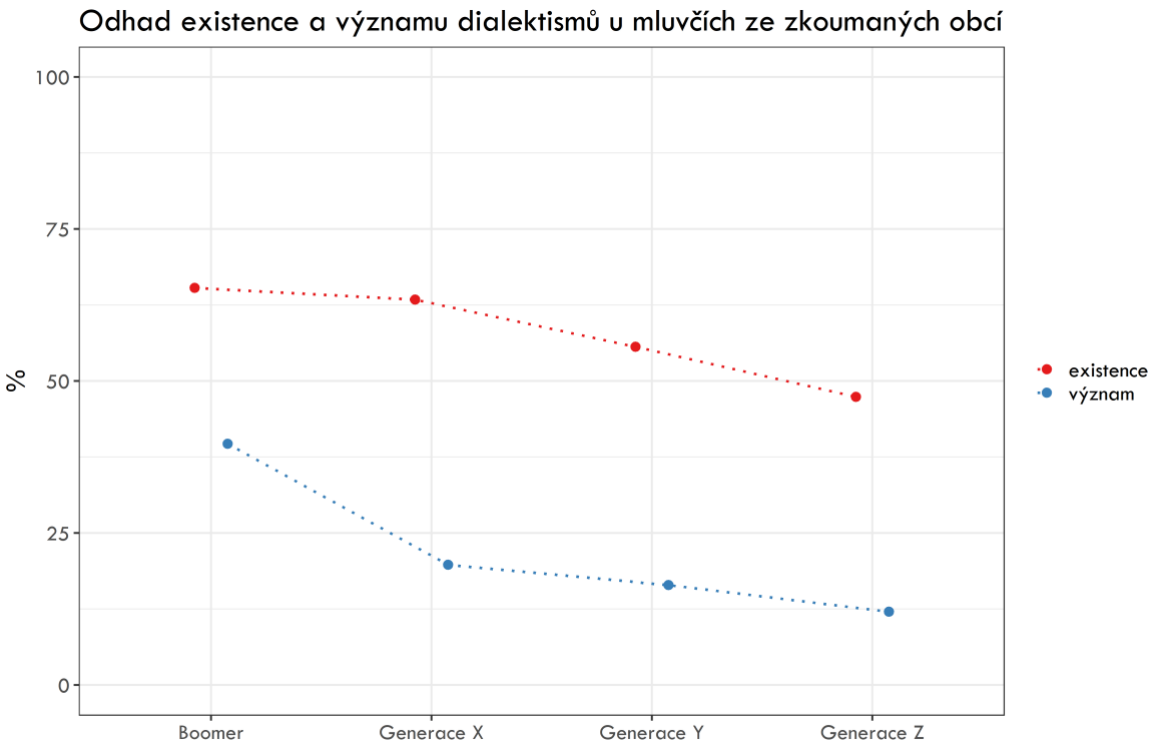

Graf 3 Mezigenerační porovnání odhadu existence a významu

4.3 Komentáře k jednotlivým dialektismům

Odpovědi dotazovaných na význam dialektismů odhalily některé nedostatky, které tato slova měla. Ačkoliv ani do jednoho z dotazníků neměly být zařazeny dialektismy homonymní se spisovnou češtinou (takto byly vyřazeny dialektismy jako např. *přikrývka – poklička, stroužek – struhadlo, látka – květináč, meškat – bydlet, deptat – šlapat, stav – jez, říkat – modlit se, pavlač – kostelní kůr),* zůstalo v nich slovo *struk,* které v lašském nářečí znamená *lusk*, ale ve spisovné češtině *protáhlý orgán s vývodem mléčných žláz. Struk* byl nakonec jen „kontrolní slovo" (pro podobnost se slovenštinou), ale přesto mohl v kontrolním dotazníku výsledky zkreslit. V jiných případech zase mohlo dojít k tomu, že zkoumaná slova prošla sémantickým rozšířením, přičemž ČJA ještě tyto neosémantismy neregistroval, např. *bulat*. Obecně je ale těžké posoudit, zda dialektismus nabyl nového významu jen na základě toho, že mu tento význam velká část respondentů přiřkla. Faktorů pro tento fenomén může být více, slovo může jen svým tvarem a zněním připomínat více lidem to samé. Problémy spojenými s jednotlivými dialektismy se zabývá následující text.

Bělka

Spisovný ekvivalent *bělky* je *houska,* drobné pletené pečivo pečené většinou z pšeničné mouky. Při osobním sběru dat od seniorů bylo zjištěno, že toto slovo má

v lašském nářečí ještě jeden význam – *dárek, zejména z pouti.* V dotazníku se to projevilo tak, že tři respondenti, pouze z generace Baby Boomers, uvedli oba významy. Problémem zůstává, že v obecné češtině existuje lexém *bělka* s významem označujícím bíle zbarvené zvíře. Tento význam také většina respondentů určila.

Správně tento dialektismus označilo 80 % respondentů z generace Baby Boomers, z ostatních generací to bylo 33 % a méně.

Blošťka

Spisovným ekvivalentem *blošťky* je *štěnice,* druh bodavého hmyzu sajícího krev z teplokrevných živočichů. Jako u všech slov označujících hmyz zde nastal problém, jaké odpovědi uznávat jako správné. Odpověď *hmyz* byla označena jako nesprávná, protože je to příliš široký pojem. Odpovědi označující jiný druh hmyzu, např. *blecha*, byly taky označené jako nesprávné. Poněkud obtížné bylo vyhodnotit odpověď *ploštice*, protože je to název podřádu, do kterého štěnice patří a zároveň se tímto názvem lidově označují i její zástupci. Nakonec byly tedy jen uznávány přímé odpovědi *štěnice*, případně jejich opis, např. *hmyz, který štípe a saje krev večer.* Obecně problematická je skutečnost, že u názvů specifických druhů hmyzu a rostlin může respondent znát označovanou skutečnost, ale nezná terminologicky přesný spisovný název.

Tento dialektismus přesně popsalo 47 % respondentů z generace Baby Boomers. Zbytek generací měl buď jednu, nebo ani jednu správnou odpověď.

Bočit se

Spisovným ekvivalentem *bočit se* je sloveso *mračit se.* Toto bylo neproblematické slovo. Nejčastější špatnou odpovědí bylo *uhýbat*, zřejmě kvůli formální podobnosti se slovem *vybočit.* Z nejstarší generace jej znalo 60 % respondentů, z Generace Y a Z pouze 1 respondent.

Bolko

Spisovným ekvivalentem tohoto slova je *míč,* dětská hračka. Tento dialektismus znala pouze jedna osoba z nejstarší generace. Jeden respondent ještě označil *bolko* jako *hračku,* ale tato odpověď nebyla pro velkou všeobecnost uznána. Celkově mezigeneračně znalo toto slovo tedy pouze 1,9 % respondentů.

Břem

Spisovným ekvivalentem pro *břem* je *modřín,* tj. jehličnatý strom s jemnými jehlicemi ve svazečcích botanického rodu *Larix.* Opět nastala situace typická pro druhové názvy nadřazené skupiny, kdy jeden respondent (z nejstarší generace) odpověděl obecně

strom. Protože ale nikdo jiný toto slovo neidentifikoval vůbec, byla odpověď *strom* označena za správnou a celková mezigenerační znalost tak byla, jako u předešlého dialektismu, 1,9 %.

Búk

Spisovným protějškem slova *búk* je *ovád*, velká moucha sající krev teplokrevných živočichů. Toto slovo bylo z hlediska vyhodnocení dat neproblematické, celkově mezigeneračně jej správně určilo 30,8 % respondentů.

Bulat

Bulat neboli *kácet (stromy)*, tj. přivádět je k pádu podtětím nebo přeříznutím u země. Toto slovo má přímo v lašském nářečí pravděpodobně mnohem více významů než jen *kácet.* Dalším z významů je sloveso *padat*, u kterého si lze snadno představit, že se odvodilo právě od kácení. Lze ho použít i ve významu *potácet se, motat se.* V tomto významu je zajímavá odpověď: *když člověk nejde rovně po alkoholu.* Další význam, který respondenti uváděli a který už pravděpodobně s kácením nemá nic společného, je *zanedbávat, neomluveně chybět v práci / ve škole.* Tento význam uvedlo 65,4 % respondentů napříč generacemi (význam *kácet* uvedlo jen 32,7 %). Vzhledem k vysokému procentu shodných odpovědí a ke skutečnosti, že formálně ani obsahově si slova *kácet* a *zanedbávat* podobná nejsou, je velmi pravděpodobné, že tento dialektismus má skutečně více významů. Protože většina dotazovaných uvedla všechny významy, které znala, data by neměla být zkreslená.

Četyna

Spisovným protějškem pro *četynu* je spadané suché jehličí. V daném regionu se tak může označovat také *chvojí*. (Rozdíl mezi chvojím a spadaným suchým jehličím je, že chvojí jsou ulámané větve jehličnatých stromů, zatímco jehličí je přímo listí jehličnatých stromů.) Obě varianty byly uznávány jako správná odpověď. Správně však odpovědělo celkem pouze 11,5 % respondentů.

Čundrovat (se)

Čundrovat se neboli *klouzat se.* ČJA uvádí, že dle SSJČ slovo pochází z obecně českého *čundrat se.* Tento význam ovšem znali a uvedli pouze dva respondenti (oba z nejstarší generace). Zbytek nejčastěji uváděl významy související s *čundrem*, tj. s obecně českým slovem znamenajícím *vyjížďka, výlet* či *toulka.*

Dřík

Ekvivalentem ze spisovné češtiny je pro *dříka pohodný* neboli osoba, která měla na starosti odstraňování mršin a utrácení nemocných zvířat. Toto slovo neznal ani jeden respondent, jde tedy o případ zcela vymizelého dialektismu. Otázkou je, zda by respondenti znali slovo *pohodný*, protože se jedná o povolání, které v dnešní době neexistuje, respektive

jehož činnost přejaly orgány veterinární služby. Toto slovo může být označené za historismus a finální dotazník by ho proto neměl obsahovat (viz kritéria pro výběr slov v kapitole 4). Pro historismy platí, že znalost jejich významu má malou naději na přežití. Výsledky dotazníku jsou v souladu s touto skutečností.

Duča

Duča je ve spisovné češtině tůň, tj. hlubina v tekoucí vodě. Vyloženě *tůň* odpověděl jen jeden respondent, ale za správné byly označeny i odpovědi *hloubka*, protože je to také moravský dialektismus pro *tůň.* Celkem odpověděli správně pouze čtyři respondenti. Další čtyři respondenti odpověděli, že *duča* je *díra.* Vzhledem k významové blízkosti je možné, že došlo k sémantickému rozšíření i na prohlubeň bez vody. Devět respondentů uvedlo odpověď *chata.* Protože se jedná z největší části o respondenty z Generace X, mohla by být důvodem podobnost s ruským slovem *dača.*

Gvelb

Ve spisovné češtině je *gvelb obchod,* tj. budova či místnost, kde se nakupuje a prodává. Kromě správných odpovědí se objevilo pozoruhodné množství různých opakujících se významů. Čtyři respondenti z Generace Z odpověděli, že *gvelb* je *spižírna / komora.* Tento význam lze najít v hovorové češtině pro slovo *kvelb* (kromě obchodu), což je jen hláskoslovná varianta *gvelbu* na velkém území Moravy. Dalších pět respondentů uvedlo, že se jedná o *vědro* či *kýbl.* Je pravděpodobné, že slovo *gvelb* má tedy i další dialektální významy.

Hebama

Spisovným ekvivalentem je *porodní bába*, tj. porodní asistentka či pomocnice při porodu. Toto slovo věděla pouze jedna respondentka z nejstarší generace. Důvodem pro neznalost tohoto dialektismu může být jeho „přechod k historismu“, protože se nyní rodí doma výrazně méně než v dobách dřívějších a pro školené porodní asistentky už není nářeční výraz tak vhodný.

Hlaváč

Hlaváč neboli *pulec,* tj. vývojové stadium (larvy) žáby žijící jen ve vodě. Toto slovo neznal ani jeden respondent. Může se tedy jednat o vymizelý dialektismus.

Chebz

Toto slovo je velmi problematické, protože má v lašském nářečí dva významy – *šeřík* a *bez.* Ačkoliv tedy bylo záměrem sledovat význam *šeřík*, více respondentů odpovědělo *černý bez.* Význam *šeřík* určilo sedm respondentů (z toho 6 z nejstarší generace), význam *černý bez* určilo deset respondentů. Obecný význam *keř / houští* odhadlo osm respondentů.

Deset respondentů odpovědělo *chleba*, což by mohlo být kvůli formální podobnosti obou slov.

Jiskerka

Ve spisovné češtině *sedmikráska.* Tento dialektismus znalo pouze sedm respondentů z nejstarší generace. Ačkoliv se jedná o druh rostliny, nenastala situace, že by někdo odpověděl obecně *květina.* Většina respondentů slovo vztahovala do souvislosti s jiskrou.

Kopidol

Kopidol neboli *hrobník.* Slovo znalo jedenáct respondentů celkem, přičemž z Generace Y a Z nikdo.

Kože

Kože označuje ve zkoumané oblasti *slupku,* tj. pevnější, tenkou a loupáním oddělitelnou vrchní vrstvu plodu. Toto označení je podle mapy v ČJA v rámci širšího regionu, kde se pro *slupku* používá označení *šupa. Šupa* je ale zároveň označení pro *skořápku* (srov. *šupa).* Zároveň je *kože* označení pro *škraloup,* tj. povlak na povrchu vařeného mléka. Situace je tedy značně komplikovaná. Ve sledovaném významu *slupka* ji takto označila pouze jedna respondentka z nejstarší generace. Při osobním sběru jedna seniorka zmiňovala význam *škraloup.* Zbytek respondentů ovšem odpovídal *kůže.* Toto slovo je tedy částečně na hraně s homonymií s jiným spisovným výrazem.

Krkoška

Spisovný ekvivalent pro *krkošku* je *suk,* tj. část větve zarostlá do dřeva kmene, tvrdá část zbylá po ní ve dřevě. Tento význam správně určilo 80 % respondentů z Generace Baby Boomers, 31 % z Generace X a 8 % z Generace Y a Z.

Kříb

Kříb znamená ve spisovné češtině *keř.* Správně odpovědělo sedm respondentů z nejstarší generace a jeden z Generace X. Zbytek respondentů se řídil formální podobou a odpovídal zejména *hřib* či *kříž.*

Kudláč

Kudláč neboli *angrešt. Kudláč* je první slovo, ve kterém byly alespoň z části úspěšné všechny generace. Z nejstarší generace jej správně určilo 93 %, z Generace X 46 %, z generace Y 67 % a z Generace Z 27 %. Další často odhadovaný význam, který je pravděpodobně i správný, je *kudrnatý, rozcuchaný chlapec.*

Lištva

Ve spisovné češtině je *lištva věšák,* v ČJA je tím míněna dřevěná deska s kolíky na věšení šatů a je to nazváno „poměrně mladou reálií“ (Balhar et al., 1992). Tento dialektismus znala pouze jedna respondentka z nejstarší generace.

Májíček

Májíček neboli *pampeliška* neboli *smetanka lékařská.* Několik respondentů specifikovalo odpověď na *listy pampelišky,* takže je možné, že zde dochází k sémantickému zužování. U tohoto stimulu došlo také k poměrně vzácné situaci, kdy má Generace Y výrazně více odpovědí správně (50 %) než Generace X (15 %). Nejstarší generace má úspěšnost 87 % a Generace Z 0 %.

Paček

Paček znamená *kornout*, tj. papírový sáček zužující se do špičky. Slovo *kornout* použila pouze jedna respondentka z nejstarší generace. Protože je ale trochu východněji od sledovaných obcí slovo *paček* užíváno i pro označení papírového sáčku, a protože to má významově blízko i zmiňovanému *kornoutu*, byly uznávány obě varianty. Tři respondenti uvedli také význam *balík*, možná kvůli podobnosti polskému výrazu *paczka.*

Pečky

Pečky jsou nářeční pojmenování *křížal,* tj. usušeného, zpravidla rozkrájeného ovoce (nejčastěji jablek). Kromě zmíněného výrazu uvedlo pět respondentů *pečené brambory,* ale možná se jedná jen o odvození z tvaru slova. U tohoto dialektismu překvapila Generace Z, která svými 18 % správných odpovědí předčila Generaci Y (8 %) i X (15 %).

Petruška

Petruška neboli *petržel* je zatím nejúspěšnější slovo. Pouze osm respondentů ho neodhadlo (a i v těchto odpovědích jsou výrazy jako *bylinka* nebo *rostlina,* které svědčí o tom, že jejich autor možná označovanou skutečnost znal, ale nedokázal ji dostatečně dobře pojmenovat). Úspěšnost u Baby Boomers a u Generace X je 100 %. U Generace Y 83 % a u generace Z 45 %.

Piznout se

Spisovným protějškem je *uhodit se.* Ačkoliv celkem 34,6 % respondentů odpovědělo správně, zbytek to většinou zaměnil za obecně české *picnout.* To má více významů, čtyři respondenti tedy uvedli, že to znamená *střelit* a osm, že to znamená *opít se,* (což je relativně nový český expresivní výraz). Dvanáct respondentů uvedlo *říznout se*. Otázkou zůstává, jestli je to také správný nářeční význam, nebo jestli je to jenom shodný odhad na základě vnější podobnosti obou slov.

Plucar

Ve spisovné češtině je *plucar dýně.* V dotazníku tento význam ani jeden respondent neznal, může jít tedy o zcela vymizelý dialektismus. Možná hraje roli skutečnost, že tento výraz byl zaznamenán v ČJA pouze v devíti obcích celkem (to ale např. i *kudláč*, který je stále v aktivní slovní zásobě obyvatel zkoumaných obcí).

Poutec

Poutec znamená *pěšinka (ve vlasech).* Z dotazovaných toto slovo správně neurčil nikdo, což je zvláštní vzhledem k jeho poměrně velkému rozšíření (94 obcí dle ČJA). Jedna seniorka si na něj zpětně rozpomněla při osobním sběru dat. Vzhledem k jeho neodhalení žádnou generací se také může jednat o vymizelý dialektismus.

Psárka

Slovo *psárka* označuje *nejedlou, jedovatou houbu*. Správně ho určila pouze nejstarší generace (47 %) a Generace Y (8 %). V odpovědích se desetkrát vyskytoval význam *travina.* Vzhledem k formální nepodobnosti obou slov je možné, že má *psárka* i tento význam.

Rovňák

Rovňák je spisovně *vrstevník.* Správně tento dialektismus určilo celkem 51 % respondentů. Za správnou variantu byla považována i odpověď *spolužák.* Rozložení správných odpovědí bylo: 87 % Baby Boomers, 62 % Generace X, 42 % Generace Y a 9 % Generace Z.

Rušat

Rušat znamená *kynout.* Toto slovo určilo správně 60 % Baby Boomers a 23 % Generace X. Ostatní generace neměly žádnou odpověď správnou. Osm respondentů napsalo jako odpověď *hýbat / pohybovat.*

Ryčla

Ekvivalentem pro *ryčlu* je *stolička,* tj. nízké sedátko bez opěradla užívané v bytě. Toto slovo měli správně pouze tři respondenti a překvapivě napříč generacemi (kromě Generace X).

Slub

Slub je dialektismus pro *svatební obřad.* Tento název je zaměřený na oddavky na úřadě nebo v kostele, ne na svatbu jako celek. V dnešní době se ovšem v nářečí tyto dva výrazy slévají dohromady a svatba označuje obě skutečnosti (Balhar et al., 1972). Protože je *slub* odvozený od aktu slibu, většina respondentů jako odpověď napsala *slib.* Také se čtyřikrát objevil význam *sklouznutí po ledě.* Správný význam napsalo pouze osm respondentů – 27 % z Baby Boomers, 23 % z Generace X, 8 % z Generace Y a 0 % z Generace Z.

Střempel

Střempel znamená *rampouch.* Tento význam znalo pouze sedm respondentů – 33 % z Baby Boomers, 8 % z Generace Y a Z, 0 % z Generace X. Pětkrát se jako význam objevilo slovo *razítko*, pravděpodobně kvůli podobnosti s obecně českým *štempl.*

Šmigrust

Šmigrust je ve spisovné češtině *pomlázka (zvyk),* tj. velikonoční obchůzka. Toto nářeční slovo znalo 100 % všech respondentů. Tato skutečnost naznačuje, že slovo je stále v aktivní slovní zásobě obyvatel zkoumaných obcí a jeho znalost přechází z generace na generaci beze změny.

Štipka

Slovo *štipka* označuje *škvora,* tj. hmyz se zkrácenými křídly a pohyblivými klíšťkovitými přívěsky na zadečku. Stejně jako u *blošťky* (srov. *blošťka)* docházelo k příliš obecným odpovědím typu *hmyz* nebo ke špatnému určení druhu hmyzu (*stonožka, chrobák).* Přeneseně se nejspíš slovo *štipka* užívá v přirovnáních *hubená jak štipka*, protože se to v odpovědích šestkrát objevilo. Nejúspěšnější byla s odpověďmi generace nejstarší (80 %), nejméně úspěšná byla Generace X (23 %). Generace Y měla 58 % správných odpovědí a Generace Z 36 %.

Šťur

Spisovným ekvivalentem pro *šťura* je *potkan* či *krysa.* Toto slovo určilo 86,5 % respondentů správně. Uznávány byly i odpovědi jako *velká myš.* Podle ČJA může být tímto slovem označován taky *štír*, což jeden respondent uvedl. Nejhůře si vedla Generace Z, kerá *potkana* napsala jen v 64 %.

Šumná

Spisovně *hezká,* sémanticky *dívka hezká v tváři.* Celková úspěšnost respondentů je 69,2 %. Tento dialektismus je pravděpodobně na rychlém ústupu, protože zatímco nejstarší generace a Generace Y měly úspěšnost 100 a 92 %, Generace Y už jen 58 % a Z dokonce jen 9 %.

Šupka

Šupka neboli *skořápka (vaječná).* Toto je velmi problematické slovo, protože má ještě další významy – *slupka* (srov. *kože)* a expresivně také *rána.* Jako *skořápku* neurčil slovo *šupa* nikdo. Jako *slupku šupu určilo* 57,7 % respondentů, jako *ránu* 28,8 % respondentů.

Švidratý

Švidratý znamená spisovně *šilhavý.* Toto slovo určilo správně 88,5 % respondentů. Největší propad je u Generace Z, kde určilo slovo správně pouze 45 % respondentů, zatímco všechny ostatní generace mají 100% úspěšnost.

Tumlovat se

Spisovným ekvivalentem je *pospíchat.* Tento význam zná zhruba polovina všech dotazovaných. Z nejstarší generace je to 93 %, z Generace X 46 %, z Generace Y 33 % a z Generace Z 18 %.

Vaštrok

Vaštrok znamená *necky,* tj. podlouhlá dřevěná nádoba k ručnímu praní prádla. Je otázkou, zda už se také nejedná o historismus, ale vzhledem k tomu, že opět téměř polovina všech respondentů význam znala, není to tak důležité. Lze ovšem opět sledovat velké rozdíly mezi jednotlivými generacemi, zejména tou nejmladší a tou nejstarší. Baby Boomers generace má úspěšnost 93 %, Generace X 62 %, Generace Y 25 % a Generace Z 18 %.

Volí oko

Volí oko neboli *blatouch,* tj. jedovatá bylina s lesklými žlutými květy rostoucí v bahnité půdě. Ačkoliv se jedná o druh rostliny a byla očekávána problematika příliš obecných odpovědí typu *rostlina* nebo určení špatného druhu rostliny, nakonec jen jeden dotazovaný označil toto sousloví za *květinu.* Zbytek bez výjimky zaměnil *volí oko* za *volské oko* a psal o přípravě vajec. Pokud se tedy *květina* dá brát jako správná odpověď, pak ji měla správně pouze jedna respondentka z nejstarší generace.

Závitka

Spisovným ekvivalentem *závitky* je *svobodná matka.* Tento význam určila pouze jedna respondentka z nejstarší generace, může to být tedy téměř vymizelý dialektismus.

Zeliny

Zeliny neboli *léčivé byliny.* Jedná se o poměrně rozšířený dialektismus, byl zaznamenán v 98 obcích. Správně ho určilo 67 % nejstarší generace, 31 % Generace X, 17 % Generace Y a 0 % nejmladší generace.

Zhlavek

Zhlavek znamená ve spisovné češtině *polštář.* Toto slovo určilo správně 88,5 % všech dotazovaných. 100 % z generace nejstarší a Generace Y, 92 % z Generace X a 64 % z generace nejmladší.

Následující slova nebyla zahrnuta do finálních výsledků, protože nesplňují některá z kritérií pro výběr (viz kapitola 4). Obecně pro ně platí, že je průměrně identifikovalo více respondentů než slova předchozí (a to jak v kontrolní, tak ve finální skupině).

Bocán

Bocán je ve spisovné češtině *čáp.* Stejné slovo má pro *čápa* i slovenština, a proto nebyl *bocán* zařazen do finálního výběru slov. Toto slovo znalo celkem 61,5 % respondentů. Rozložení znalosti v generacích bylo následující: Baby Boomers 87 %, Generace X 69 %, Generace Y 67 % a Generace Z 18 %. Další nejčastější odpovědí byl *krocan.*

Bravské

Bravské neboli *vepřové* je opět stejné slovo jako ve slovenštině. Odpověď *vepřové* či *prasečí* uvedlo 82,7 % respondentů. I v kontrolní skupině odhadlo toto slovo nadprůměrné množství respondentů – 30,8 %. V generaci nejstarší, X, a Y jej znalo 93 % respondentů. V Generaci Z 55 %.

Cigánit

Cigánit je dialektismus pro spisovné *lhát.* Na Ostravsku je jeho význam rozšířen i na *šidit*. Oba tyto významy byly pro jejich blízký význam označovány za správné. Toto slovo nebylo zařazeno do finálních výsledků pro jeho výskyt ve více než 100 obcích (konkrétně ve 108). Možná i právě díky tomu odhadlo význam *cigánit* 100 % všech respondentů. Je tedy pravděpodobně stále v aktivní slovní zásobě obyvatel zkoumaných obcí.

Čapět

Čapět znamená *sedět na bobku,* tj. v dřepu. Tento dialektismus byl vyřazen pro zaznamenání ve 126 obcích. Správně jej určilo 98 % dotazovaných ve finálním dotazníku a v kontrolní skupině 43 % (což je po *galatech* druhý nejvyšší výsledek). Je to tedy příliš známé či příliš lehce odvoditelné slovo i mimo zkoumanou oblast.

Galaty

Galaty jsou v lašském nářečí *kalhoty.* Ačkoliv je toto slovo zaznamenáno jen ve 26 obcích, je zřejmě snadno odhadnutelné, protože v kontrolním dotazníku ho odhalilo 44,2 % dotazovaných, což je nejvyšší procento ze všech uvedených slov. Ve zkoumaných obcích jeho význam znalo či odhadlo 96,2 % dotazovaných.

Haluz

Haluz neboli *větev* byl dialektismus taktéž zaznamenaný ve více než 100 obcích. V kontrolním dotazníku jej znalo 32,6 % dotazovaných. Ve finálním dotazníku jej za *větev* označilo 80,8 % dotazovaných. Protože expresivní význam tohoto dialektismu je ještě *štěstí* či *náhoda*, nejsou výsledky 100% vypovídající, protože zbytek dotazovaných uvedl tento druhý význam. Sedm respondentů uvedlo oba významy.

Hlísta

Hlísta je ve spisovné češtině *dešťovka* či *žížala,* tj. náš nejrozšířenější řídkoštětinatý červ žijící v zemi. Toto slovo bylo také zaznamenáno ve více než 100 obcích.
V kontrolním dotazníku jeho význam správně určila však jen 2,3 % respondentů. I ve finálním dotazníku určilo význam *žížala* jen 42,3 % respondentů. Důvodem může být to, že nebyly uznávány příliš obecné odpovědi *červ* a dále odpovědi typu *střevní parazit* (tito parazité jsou zástupci skupiny živočichů *hlísti*).

Kret

Kret je ve spisovné češtině *krtek.* Protože se však *krtek* řekne v polštině stejně, bylo toto slovo z finálních výsledků vyřazeno. U *kreta* nastala zajímavá situace v kontrolním dotazníku, protože víc lidí odhadlo správně jeho význam, než věřilo v jeho existenci. Celkově ale význam odhadlo správně pouze 18,6 % dotazovaných. Ve finálním dotazníku jeho význam znalo 55,8 % respondentů. Z toho 80 % z nejstarší generace, 62 % z Generace X, 58 % z Generace Y a 18 % z Generace Z.

Kuzňa

Kuzňa byla taktéž vyřazena pro podobnost s polštinou, kde stejně jako v češtině znamená *kovárna.* Tento význam určilo pouze pět respondentů. Dalších šestnáct respondentů tomuto dialektismu přiřklo význam *komora, kůlna* či *dílna.*

Nerky

Nerky neboli *ledviny* byly vyřazeny také pro podobnost s polštinou. Tento význam odhadlo 11 respondentů čili 21,2 %. Pět respondentů uvedlo jako význam slovo *neklidný.* Generační rozložení počtu správných odpovědí má standardní schéma.

Peň

Peň byl vyřazen pro podobnost s polštinou, kde také znamená *pařez.* Protože ve Slezsku je význam tohoto dialektismu i *kmen,* a protože jsou si obě slova významově blízká, byly za správnou odpověď považovány obě varianty. Správně odpovědělo 59,6 % respondentů. V generačním rozložení je malá anomálie – poprvé se stalo, že nějaká generace předčila Baby Boomers. Baby Boomers měli správně 80 % odpovědí, Generace X 85 % odpovědí, Generace Y 50 % a Generace Z 18 %.

Sosna

Spisovným ekvivalentem *sosny* je *borovice*. Stejně vypadá i polské slovo pro *borovici.* Správný význam určilo 67,3 % respondentů a v generačním rozložení správných odpovědí opět Generace X se svými 100 % správných odpovědí překonala generaci nejstarší s 87 % správných odpovědí. Generace Y měla správně 58 % odpovědí a Generace Z 18 %.

Struk

Struk je dialektismus a slovenský výraz pro *hrachový lusk*. Jak již bylo zmíněno v úvodu této kapitoly, kde bylo slovo *struk* uvedeno jako příklad špatně zvoleného dialektismu, jeho problém nespočívá jen v podobnosti se slovenštinou, ale hlavně ve skutečnosti, že je to homonymum s výrazem ze spisovné češtiny – *protáhlý orgán s vývodem mléčných žláz.* Význam *lusk* určilo jen šest respondentů (13,3 %), význam *vemeno* uvedlo 34 respondentů (65,4 %). Oba významy uvedlo pět respondentů čili pouze jeden respondent uvedl jako jediný význam *lusk.* Protože všech šest respondentů, kteří uvedli význam *lusk* bylo z nejstarší generace, je možné, že je tento dialektismus na ústupu a zbytek generací zná už pouze význam ze spisovné češtiny. Průkazné to ale kvůli mnohoznačnosti slova není.

Řeziny

Řeziny znamenají ve spisovné češtině *piliny,* tj. nejdrobnější odpadky vznikající při řezání dřeva pilou. Toto slovo bylo zaznamenáno v 65 obcích, ale zjevně je snadno odhadnutelné, protože z kontrolní skupiny ho určilo 23,8 % respondentů správně. Ve finálním dotazníku ho určilo správně 73 % všech dotazovaných se standardním generačním rozložením správných odpovědí: Baby Boomers 100 %, Generace X 92 %, Generace Y 58 % a Generace Z 36 %.

4.4 Shrnutí

Zatímco situace, že z Generace Z neznal dialektismus ani jeden respondent, nastávala často, (což svědčí o ústupu nářečí), výsledky odhalily deset dialektismů, u kterých neznal odpověď vůbec nikdo, nebo jen jeden člověk. V takových případech lze mluvit o možném úplném či částečném vymizení dialektismu. Taková slova jsou *bolko, břem, čundrovat se, dřík, hebama, hlaváč, plucar, poutec, šupka* (ve významu *skořápka*) a *volí oko.* Naopak ale výsledky odhalily také slova, která zná stále 80–100 % respondentů a která na ústupu nejsou: *petruška, šmigrust, šťur, švidratý, zhlavek.* Z kontrolních slov jsou to dále ještě *cigánit, čapět, galaty* a *řeziny.*

Čemu by se bylo dobré vyvarovat, je zařazení slov, která mají více významů (jak v nářečí, tak ve spisovné češtině). Vícevýznamovost slov však často odhalí právě až dotazník. Z tohoto důvodu patřila v tomto dotazníku mezi nejproblematičtější slova: *chebz, šupa, kože* a *struk.* Této situaci by se mohlo dát částečně předejít osobním sbíráním dat, kdy by mohl explorátor upozornit, že hledá jiný nářeční význam. (Taková situace nastala několikrát při osobním sběru dat se seniory, kdy si například vzpomněli jen na jeden význam či si na žádný význam nevzpomněli, a po upozornění, že se hledá jiný význam či přímo při odhalení významu potvrdili, že ho vlastně znají, jen že ho třeba dlouho neslyšeli.) Při osobním sběru dat jde také lépe ošetřit situace, kdy si respondent myslí správný význam, ale neumí ho správně pojmenovat, případně se lze doptat na konkrétnější význam (srov. *štipka – hmyz, brouk, co kouše, škvor*).

Za zmínku stojí i vliv regionální rozšířenosti jevu na jeho znalost mezi respondenty. Zatímco kontrolní slova *čapět* a *haluz* potvrdila, že jejich rozšířenost ve více než 100 obcích dle ČJA hraje nejspíše roli v jejich vysoké znalosti lidmi z Čech, naopak slovo *poutec* (96 obcí) neznal ve zkoumaném regionu nikdo. Slovo *kudláč* je zase zaznamenané jen v 8 obcích a znalo jej přitom 59,6 % dotazovaných. Je tedy pravděpodobné, že regionální rozšířenost konkrétních dialektismů je značně jiná v roce 2024 než v roce sběru dat pro ČJA (1964–1972) a že probíhá oběma směry (tzn. slova z malé oblasti pronikají do dalších oblastí a slova z velkých oblastí se ztrácí).

Závěr

Práce se zaměřila na rozdíly ve znalosti nářeční slovní zásoby na Ostravsku (konkrétně v obcích Krmelín, Nová Bělá a Stará Ves nad Ondřejnicí) mezi jednotlivými generacemi. Předpokladem bylo, že pasivní nářeční slovní zásoba u obyvatel zkoumaných obcí ubývá s nástupem nových generací, tzn. nejstarší generace zná nejvíce dialektismů a nejmladší generace nejméně. Dialektismy byly vybírány z Českého jazykového atlasu I a II pro zkoumanou oblast. Jedná se o nejstarší zjistitelná nářeční slova. Tato slova následně prošla užším výběrem tak, aby splňovala zvolená kritéria, např. aby nešla identifikovat porovnáním s obecnou či spisovnou češtinou (viz kapitola 4). Vybraná slova byla vložena do dotazníku a distribuována kontrolní skupině, kterou tvořilo 172 respondentů z Čech v užším slova smyslu. Tím se ověřilo, že vybraná slova nelze odhadnout na základě jejich podobnosti se spisovným ekvivalentem, a dvě slova se vyřadila.

Následně se upravený dotazník distribuoval do zkoumaných obcí, kde jej vyplnilo 51 respondentů (s několika respondenty z nejstarší generace proběhl osobní sběr dat). Respondenti byli následně rozděleni na 4 generace podle generačního dělení Marca McCrindla (2014) – Baby Boomers, Generace X, Y, Z. Sesbíraná data se okódovala a vznikl graf zobrazující klesající trend ve znalosti nářeční slovní zásoby na Ostravsku u nových generací. Tím se potvrdila hypotéza, že nejstarší generace znají nejvíce dialektismů a nejmladší nejméně, a tedy že znalost nářeční slovní zásoby ve zkoumaných obcích ustupuje.

Mimo jiné dotazník odhalil slova, která pravděpodobně úplně či částečně vymizela z povědomí obyvatel zkoumané oblasti (*bolko, břem, čundrovat se, hebama, hlaváč, plucar, poutec, šupka* a *volí oko*) a naopak také identifikoval slova, která jsou stále v jejich aktivní slovní zásobě a nezdá se, že by ustupovala (*petruška, šmigrust, šťur, švidratý, zhlavek*).

Pro průkaznější výsledky by bylo dobré ošetřit, aby zkoumaná slova neměla žádné další významy nebo aby respondenti uváděli všechny významy, které znají.

Seznam použité literatury

Balhar, J. (2017). Slezská nářeční skupina. In P. Karlík, M. Nekula, & J. Pleskalová (Eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Retrieved April 2, 2024, from https://www.czechency.org/slovnik/SLEZSKÁ NÁŘEČNÍ SKUPINA

Balhar, J. & Jančák, P. (1992). *Český jazykový atlas 1*. Academia.

Balhar, J. & Jančák, P. (1997). *Český jazykový atlas 2*. Academia.

Bělič, J. (1964). Celonárodní slovní zásoba ne plně spisovná a nespisovná. *Slovo a Slovesnost*, *25*(1), 11–26.

Bělič, J. (1972). *Nástin české dialektologie* (1. vyd.). Státní pedagogické nakladatelství.

Filipec, J. (1985). Lexikologie. In J. Filipec & F. Čermák *Česká lexikologie*.

Hauerová, A. (2012). *Tendence ve vývoji slovní zásoby u nejmladší generace v Českém Těšíně*. [Bakalářská práce, Univerzita Karlova]. Digitální Repozitář UK. http://hdl.handle.net/20.500.11956/44077

Chambers, J. K., & Trudgill, P. (1998). *Dialectology*. Cambridge University Press.

Chloupek, J. (1971). *Aspekty dialektu*. Univerzita J. E. Purkyně.

Chloupek, J. (1986). *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*. Univerzita J. E. Purkyně.

Kellner, A. (1954). *Úvod do dialektologie.* Státní pedagogické nakladatelství.

Kloferová, S. (2017). Dialekt. In P. Karlík, M. Nekula, & J. Pleskalová (Eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.* Retrieved April 2, 2024, from https://www.czechency.org/slovnik/DIALEKT

Krčmová, M. (1988). Tradiční nářečí v současnosti. *Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity.* A, Řada Jazykovědná., *37*(A36), 85–97.

Krch, T. (2018). *Tendence ve vývoji slovní zásoby na Ostravsku*. [Bakalářská práce, Masarykova univerzita]. Archiv závěrečných prací MUNI. https://is.muni.cz/th/dstbm/

Kovalčík, Z. (1979) Městská mluva v Olomouci II. Tvarosloví. *Sborník prací Pedagogické fakulty Univerzity Palackého*. Český jazyk a literatura., *3*, 91–126.

McCrindle, M. (2014). *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations* (3. vyd.). McCrindle Research.

Utěšený, S. (1934). K zpracování terminologie hmotné kultury v Českém jazykovém atlase. *Český Lid*, *65*, 104–107.

Seznam obrázků a grafů

Obrázek 1 Mapa slezské nářeční skupiny (4): západní podskupina (4.1), východní podskupina (4.2), jižní podskupina (4.3), přechodová nářečí česko-polská (4.4) 15
Obrázek 2 Výsledky kontrolního dotazníku 27
Graf 1 Meziregionální porovnání výsledků kontrolního dotazníku 28
Graf 2 Vývoj znalosti nářeční slovní zásoby na Ostravsku 29
Obrázek 3 Výsledky finálního dotazníku včetně slov kontrolních 30
Graf 3 Mezigenerační porovnání odhadu existence a významu 31

Seznam zkratek

BP	Bakalářská práce
ČJA	Český jazykový atlas
LABELS	Laboratoř behaviorálních a lingvistických studií
MS	Moravskoslezský
NESČ	Nový encyklopedický slovník češtiny
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého
TGG	Transformační generativní gramatika